Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Museet på Sønderborg Slot

Historiske samlinger

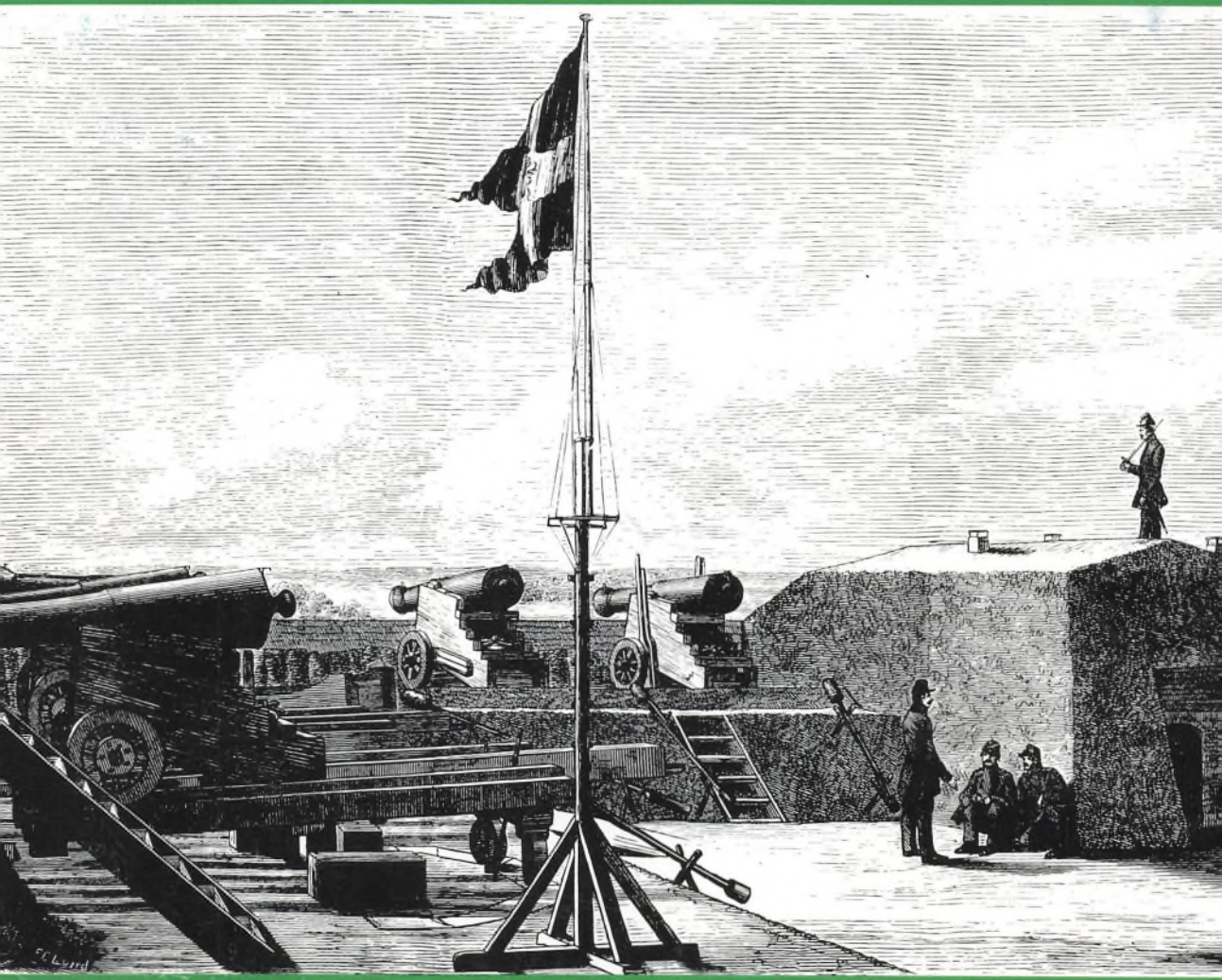

HISTORISKE SAMLINGER

Inge
Adriansen

Katalog II

Museet på Sønderborg Slot

Historiske samlinger

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
MUSEET PÅ SØNDERBORG SLOT · 1983

Indholdsfortegnelse

Middelalder og renaissance side 6-15
Middelalderlig kirkekunst ca. 1200-1500 ..... værelse 10
Reformationstiden 1524-1600 ..... værelse 11
Hertug Hans (1545-1622) ..... værelse 12
Østerholm Slot 1550-1733 ..... værelse 12

1600- og 1700-tallet side 16-19
Handel, søfart og godsdrift 1650-1800 .. værelse 13
Landbruget i 1700-årene ..... værelse 14
Udskiftningen og dens følger ..... værelse 14

Baggrunden for de slesvigske krige side 20-23
Napoleonskrigenes afslutning 1814-15 .... værelse 15
De national-politiske modsætninger ..... værelse 15
Augustenborgerne 1660-1848 ..... værelse 16

Den første slesvigske krig side 24-31
Treårskrigen 1848-50 værelse 17
Uniformer fra treårskrigen og 1864 ..... værelse 18

Mønt- og medaljesamlingen ... værelse 19 side 32-35

Den anden slesvigske krig side 36-45
Krigen i 1864 ..... værelse 20
Dybbølstillingen – undervisningsrum ... værelse 21
Søkrigen i 1864 ..... værelse 22

Fra 1864 til 1920 side 46-56
Nordslesvig 1864-1914 ..... værelse 23
Første verdenskrig 1914-18 ..... værelse 23
Afstemningstiden 1918-20 ..... værelse 24
Genforeningen ..... værelse 24

Sønderjylland efter 1920 side 57-63
Genforeningsprocessen 1920-40 ..... værelse 24
Besættelsen ..... værelse 25
Nordslesvig 1945-70 .. værelse 25
Sønderjyllands Amt 1970 ..... værelse 25

Forord

Med dette hæfte udsendes for første gang et større, samlet katalog over de historiske samlinger i Museet på Sønderborg Slot.

Der er tidligere udgivet en række forskellige bøger, hæfter og artikler om Sønderborg Slot og dets historie. Enkelte af disse har desuden været forsynet med en kortfattet oversigt over museet og dets vigtigste samlinger. I 1938 udsendtes i serien »Fra Als og Sundeved« som nr. 13 et lille hæfte, hvor Jens Raben på 14 sider fortalte om slottet og på 46 sider om museets dengang 37 værelser.

Siden da er museet ikke blot vokset meget, men det er også, efter restaureringen af Sønderborg Slot 1964-73, blevet totalt nyopstillet. Herved er de historiske samlinger blevet placerede i kronologisk rækkefølge på 1. sal i vest- og nordfløj. Det har derfor nu længe været et stærkt ønske at kunne udarbejde en samlet oversigt over disse afdelinger.

Det her udarbejdede katalog følger museets opstilling fra værelse 10 til værelse 25, en trediedel af det samlede antal udstillingsrum. Det følger tiden fra middelalderen til i dag og dækker således museets præsentation af mere end 700 års historie. Kataloget er hæfte II i en serie på i alt 4, der vil dække alle museets hovedafdelinger. Det vil samtidig indgå i det kommende bind i serien »Fra Als og Sundeved«. Som de øvrige kataloger i serien er dette tilrettelagt således, at det kan benyttes ved museumsbesøg, idet rundgangen følges fra rum til rum, men det vil samtidig kunne læses selvstændigt som en rigt illustreret oversigt over de historiske samlinger i Museet på Sønderborg Slot.

Middelalderlig kirkekunst

Samlingen af kirkekunst fra middelalderen indeholder en række ting, som ved tilfældighedernes spil er reddet fra at gå til grunde. Det er genstande, som er blevet kasseret fra sønderjyske kirker og henlagt på lofterne eller sat væk i lagerrum. Herfra er de senere kommet på museet, helt løsrevet fra den sammenhæng, de var skabt til at indgå i sammen med det øvrige kirkeinventar, selve kirkerummet og med de hellige handlinger, som fandt sted i kirken.



Romansk døbefont. Døbefonten af granit stammer sikkert fra Sønderborgs første kirke, Sct. Nikolaj, som har ligget i den nuv. Rosengade. Fonten har været kasseret og tjent som blomsterkrukke, før den kom til museet.

Kristendommen indførtes i Danmark omkring 970. De ældste kirker var af træ, men kun få spor og næppe noget inventar er bevaret af dem. Fra omkring år 1050 begyndte man at bygge stenkirker i Danmark til afløsning af de ældste kirker. Stenkirkerne og deres udstyr prægedes af den fælleseuropæiske stilart, den romanske stil, frem til omkring år 1250. Der er kun enkelte eksempler i samlingen på romansk træskærerkunst, derimod er begge granitfonte romanske. Døbefontene var ofte hugget af de stenmestre, som stod for kirkebyggeriet. I de dybe fonte blev børnene dyppet helt ned. Mange døbefonte havde afløb gennem foden, så dåbsvandet kunne løbe ned i kirkens indviede jord. Fontens plads var i middelalderen ved indgangsdøren.



Maria og Johannes ca. 1250. Figurerne stammer fra et korbuekrucifiks, der har været i Nybøl kirke i Sundeved. Figurerne har flankeret krucifikset, der har været ophængt i korbuen. Maria og Johannes fremtræder i den traditionelle sørgestilling med hånden under kind. Der er rester af de oprindelige farver. Udført i overgangstiden fra romansk til gotisk kunst.

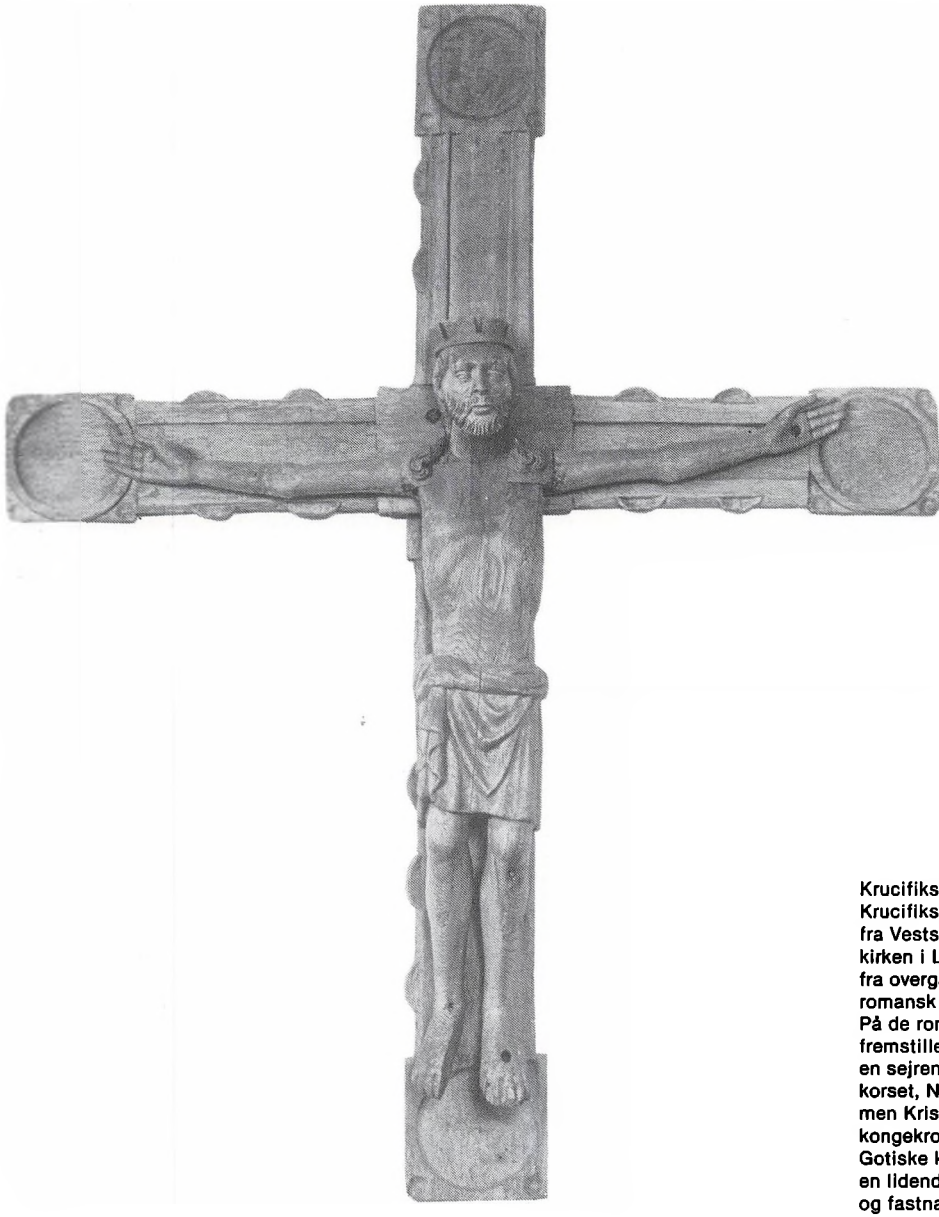

Krucifiks ca. 1250.
Krucifikset stammer
fra Vestslesvig, antagelig fra
kirken i Læk, og det er
fra overgangstiden mellem
romansk og gotisk stil.
På de romanske kruclfikser
fremstilles Kristus som
en sejrende konge, der står på
korset, Naglerne er med her,
men Kristus bærer
kongekrone, ikke tornekrans.
Gotiske krucifikser viser
en lidende Kristus, ophængt
og fastnaglet til korset.



Maria med barnet. Nybøl ca. 1250. Figuren har oprindeligt siddet i et sidealter i en niche på triumfbuevæggen. Det er den kronede Maria, som sidder majestætisk med Jesusbarnet på skødet. Der er farverester af rødt på kjolen og blåt i foret og guld på kappen. Disse farver symboliserer kærlighed og værdighed.

Mariadyrkelsen

Den virksomste af alle helgener var Jomfru Maria, og dyrkelsen af hende havde særlig stor betydning i senmiddelalderen. Kirkerummene blev smykket med Maria-figurer, altre blev viet til hende, og talrige andagtsbilleder blev lavet. Jomfru Maria blev anset for at være menneskenes bedste forbeder, og bønnerne til hende var talrige, mest kendt var »Ave Maria«. Fremstillingen af Gudsmoderen ændrer sig markant i løbet af middelalderen. Den unggotiske Maria med barnet fra Nybøl Kirke viser den fornemme kronede himmeldronning, der stolt fremviser Jesusbarnet. En helt anden Maria møder vi i den sengotiske figur fra en ukendt sønderjysk kirke. Her ses den smilende milde moder med et legende barn.

Med reformationen ophørte helgendyrkelsen, men »Maria al verdens frue« kunne ikke fjernes fra kirkerummene, og kirker knyttedes fortsat til hende. I 1599 indviedes således den ombyggede sognekirke i Sønderborg til Sct. Maria.



Den sørgende Maria. Hørup ca. 1300. Sidefiguren til korbuekrucifiks i Hørup er fra unggotisk tid. Den viser »Mater Dolorosa«, den sørgende Maria, knuger i fortvivlelse sine hænder over brystet. Lignende fremstillinger kendes fra flere sydslesvigske kirker.



Maria med barnet. Egen ca. 1500. Figuren har væsentlige rester af de oprindelige farver: forgyldt hår, rød kjole, gylden kappe med rødt foer. Maria står på en månesegl, og har måske været omgivet af solstråler. I Johs. Åbenbaring beskrives himmeldronningen med solen som klædebon og månen under sine fødder.





Maria med barnet.
Stammer fra en ukendt sønderjysk kirke ca. 1400.
Her gengives Maria som den milde moder, der sidder med et legende barn.

Maria med barnet.
Hørup ca. 1475.
Jomfru Maria er fremstillet som himmeldronning med månesegl under fødderne.
Der er kun sparsomme farvespor, men en ny forgylding af glorien giver fornemmelse af den oprindelige farvepragt.
Maria holder et æble i hånden, og dette symboliserer, at hun er den anden Eva.



Maria på dødslejet,
ca. 1500.
I det fortællende legendestof er der mange beretninger om Jomfru Maria's liv. Dette relief viser hende på dødslejet, før optagelsen i himlen. Fra ukendt sønderjysk kirke.

Apostle og andre helgener

Med kristendommens indførelse kom ikke alene troen på Kristus til Danmark, men også beretninger, legender om en stor skare af hellige mænd og kvinder. I folketroen synes denne helgenskare blot at have afløst troen på de gamle asa-guder, selvom den katolske kirke indskærpede, at det ikke var til helgenerne, men til Kristus, at man skulle bede. De hellige mænd og kvinder kom i folketroen til at spille en særlig rolle som forbedere for menneskene. Mange troede, at helgener kunne lette vejen til Gud. I løbet af middelalderen fik hver helgen sit særlige virkeområde, og det enkelte menneske udvalgte sig sine favoritter blandt helgener. Den katolske kirke opretholdt en særlig rangorden blandt de hellige mænd og kvinder. I kirkens opfattelse stod ærkeenglen Michael, Johs. Døberen og de 12 apostle øverst. Derefter fulgte de mandlige martyrer, bekendere og ordensstiftere og nederst i rangfløjen de kvindelige martyrer. Folketroen gik ofte på tværs af kirkens opfattelse, og helgenindeskaren fra Adsbøl viser den lokale tilbedelse af de oldkristne kvindemartyrer.

Sct. Antonius.
Egen kirke ca. 1500.
Antonius af Padua var franciskanerprædikant og en af de fornemste helgener inden for denne orden. Figuren har siddet på en sengotisk sidealtertavle. I Ulkebøl kirke finder vi Antonius af Padua på højaltertavlen sammen med Franz af Assisi.

Johannes Døberen.
Egen ca. 1550.
Efter Jomfru Maria var Johs. Døberen den vigtigste forbeder for menneskene. Han fremstilles ofte med et Guds lam i hånden og stående på en skikkelse, der symboliserer Det gamle Testamente. Helgendagen fejres fortsat. Det er den 24. juni.

Sct. Morten.
Egen ca. 1500.
Sct. Morten var skytshelgen for Egen kirke og har sikkert siddet i en særlig værnehelgen-tavle. Sct. Morten, der gengives her med sin bispehue, var en af de mest populære helgener i Danmark, og hans helgendag 11. november fejres fortsat.












Helgeninder fra Adsbøl

De fire helgeninder har stået på fodstykket til en nu forsvunden højaltertavle i Adsbøl kirke. Det er fornemt udført træskærerarbejde udskåret med flugt og verve, og de tilskrives en af højmiddelalderens navnløse mestre »Imperialissimamesteren«. Det bly kvindeideal, som fremgår af figurerne, danner en levende modsætning til den standhaftighed og trods, som disse martyrer i følge legenden har udvist for deres tro på Kristus.

Figurerne forestiller fra venstre Dorothea med en kurv, Katharina, der læser af en bog med en hedensk vismand ved fødderne, Agnes med et lam og Elisabeth med en kirkemodel.

Reformationen 1524-1542



Messingfad fra Tandslet kirke ca. 1550. Fadet er tysk, ant. fremstillet i Nürnberg og har sikkert oprindelig været et vaskefad. Der er indgraveret 1634, og det er måske året, hvor det blev skænket til kirken som dåbsfad.

Reformationen påbegyndtes før i Sønderjylland end i Danmark, og den afsluttedes senere her. Hertug Christian fik i 1524 overladt styret af Haderslev amt og Tørning len. Her lod han en luthersk præsteskole indrette og skabte 1525-28 en evangelisk-luthersk landskirke for Haderslev-Tørning. Da hertug Christian var blevet dansk konge (som Christian III), gennemførtes en tilsvarende nyordning af den danske kirke, og forhandlingerne om den ny kirkeordinans af 1537 foregik i Haderslev. Imidlertid modsatte det slesvig-holstenske ridderskab sig en fælles kirkelov for kongeriget og hertugdømmerne, og først i 1542 kunne der skabes enighed om en slesvig-holstensk kirkelig grundlov. Reformatorerne lagde vægt på, at der blev prædiket på modersmålet. Dette medførte en kirkesprogsgrænse tværs gennem Sønderjylland, nord for Flensborg og syd om Tønder. Nord for denne grænse prædikedes på dansk, syd for på plattysk, senere højtysk. Der opstod herved et varigt kulturelt skel mellem Nord- og Sydslesvig, – et skel, som har fået betydning frem til nutiden.



Dobbeltportræt 1650-75. Billedet er nært beslægtet med portrætter på barokepitafier i Sct. Marie kirke i Sønderborg og i Sct. Nikolaj i Flensborg. Ægteparret er ukendt, men sikkert fra Als.

Svenskekrigene og pesten i 1659



Kort over Sønderborg og omegn 1657.
I september 1657 blev Sønderborg belejret af Karl Gustavs hær i 3 måneder. En tegner, som ledsagede den svenske hær, har udført dette kort. Kobberstik trykt i Nürnberg 1696.

En dansk krigserklæring mod Sverige førte i 1657 til krig og var årsag til en befolkningsmæssig katastrofe i Syd- og Sønderjylland. En svensk lynkrig førte hurtigt til dansk kapitulation, og freden i Roskilde i 1658 blev et af de hårdeste nederlag i landets historie. Foruden store landafståelser til Sverige måtte Danmark love hertugen af Gottorp fuld uafhængighed. Allerede samme år genoptog Sverige krigen, men nu greb Holland, Polen og Brandenborg ind og sendte 30.000 soldater op i hertugdømmerne til støtte for Danmark. I december 1659 erobrede disse tropper Sønderborg Slot og Koldinghus fra svenskerne og overvintrede i området mellem Ribe og Kolding. Først var Syd- og Sønderjylland blevet udpint af svenskerne, nu fortsatte trængslerne med de danske forbundsfællers hære, som medbragte sygdomme. Pest og hungersnød kostede i 1659 ca. 60.000 menneskeliv i Jylland og på Fyn. I Nordslesvig døde 25-40% af befolkningen. I 1659 afslutter sognepræsten i Broager sine optegnelser over årets døde med disse ord:

»... von denen Zwei und Zwantzig Hauswirthen in Schelde, nicht mehr denn Zehn beym Leben geblieben. Von Acht in Gammelgab nur Drey. Von Zehn in Dünth nicht mehr denn Zweene. Von Zehn in Mølmark nur ein Einiger. Von Eilf in Broacker Drey. Von Siebenzehn in Schoteböll nur Zweene. Von Sieben in Smöll nur Einer.«



Timeglas med malede renæssancedekorationer. Stammer fra ukendt sønderjysk kirke. Det har været anbragt på prædikestolen.



Maleri fra ca. 1620, deponeret af Frederiksborg-museet.

Hertug Hans den Yngre 1545-1622

Hans den Yngre var en yngre bror til Frederik II, og han skyldte denne sin hertugtitel. Imidlertid ville landdagen i Slesvig-Holsten ikke hylde ham som fyrste, så han var i realiteten snarere storgodsejer end hertug. Indenfor sit landområde, der omfattede Sønderborg, Als, Ærø, Glycksborg, Plön, Ahrensbök og Reinfeld herskede han uindskrænket. I hans regeringstid var området helt fri for fremmede tropper og krige, og dette øgede velstanden i Sønderborg og hos hertugen. Hertug Hans fik ialt 23 børn og blev stamfader til det senere glycksborgske fyrstehus.

Hertug Hans foretog meget store godserhvervelser især ved køb men også ved mageskifte. Godsforvaltningen var præget af hård stordrift, der skulle give det størst mulige udbytte. Landbrugsstrukturen ændredes meget i hans landområder; gamle herregårde blev nedlagt, landsbyer blev flyttet, og nye ladegårde blev oprettet. I den folkelige bevidsthed fremstod hertug Hans som en bondeplager, og det er sikkert, at han var hensynsløs overfor sine undersåtter.

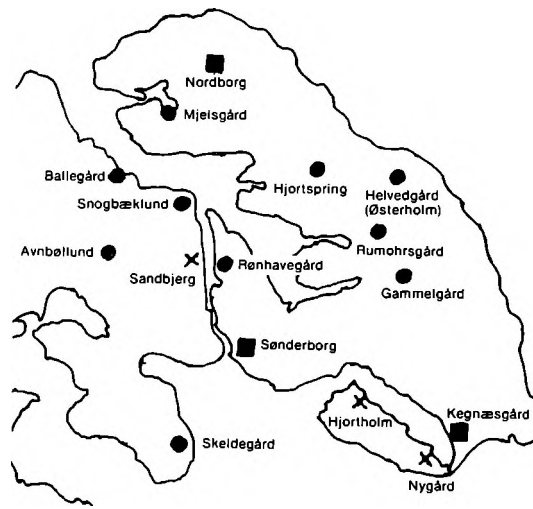

Kort over
Hertug Hans den Yngres ejendomme på Als og Sundeved.
■ Arvede gårde og slotte.
● Herregårde, opkøbte af hertug Hans.
× Hovedgårde, opførte af hertug Hans.

Østerholm ca. 1550-1733

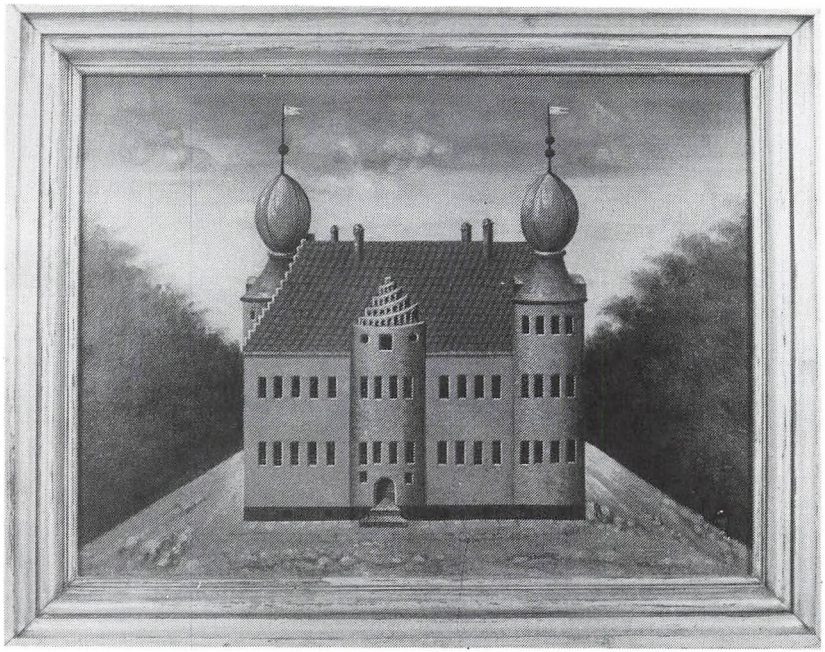

Maleri af Østerholm efter Hertug Hans den Yngres ombygning, 1592. Billedet er ikke fra slottets tid, men synes alligevel pålideligt.

Østerholm har ligget på østkysten af Als i Nørreskoven. Det var en herregård fra renæssancetiden, opført ca. 1550 af Thomas Sture til afløsning af den middelalderlige befæstede gård Helvedgård, som lå et par kilometer borte. Hovedgården gik i arv til Stures svigersøn, Hans Blome og var en del af det godskompleks, som Blome solgte til hertug Hans 1584. Hertugen tilføjede et trappetårn midt på facaden og benyttede i øvrigt mest Østerholm som lystslot. Ved hans død i 1622 kom Østerholm med i den nordborgske del af arven. Hertugerne af Nordborg brugte især slottet som enkesæde. I begyndelsen af 1700-årene forfaldt Østerholm, og 1733 blev det dømt til nedrivning.



Blyplompe fra importeret klæderulle.



Stjærtpotte, voldgravsfund. Trebenede stjærtpotter var renæssancens almindeligste køkkentøj.



Jernspore med forsiring og stjernehjul. Jordfund fra Østerholm.



Teskål. Kinesisk import nævnt i inventarium fra 1723.

Handel og søfart i Sønderjylland 1650-1800



Hollandske fliser med religiøse motiver. Stammer fra en ejendom på Als.

Stagnationen efter svenskekrigene varede indtil omkring 1700. Købstæderne styredes af en snæver kreds af velhavende borgere, hvori købmændene dominerede. Handel og håndværk var byernes vigtigste erhverv og havde ret gode kår især i de større byer. I kraft af en stor udenrigshandel kunne Flensborg forblive Sønderjyllands største søfarts- og handelsby. Eksporten bestod af landbrugsprodukter som korn, stude, heste, smør og ost. Eksport af håndværks- og industriprodukter havde næsten ingen betydning, men regeringen forsøgte at fremme den. Af industrier omkring år 1700 kan nævnes Kobbermøllen ved Flensborg, papirmøller ved Hütten og Flensborg, teglværker ved Flensborg og Åbenrå fjorde, knipleindustrien i Vestslesvig. Brændevinsfremstilling var et af Flensborgs vigtigste erhverv. For at spare på importen grundlagdes fajancefabrikker, først i Egernförde, senere i Slesvig by. Fra ca. 1750 begyndte en blomstrende handelsperiode for de sønderjyske byer. Værftsindustrien var betydelig, og Åbenrå, Sønderborg og Flensborg havde en flåde på ca. 250 skibe, der sejlede på Østersøen og på langfart til Norge, de oversøiske kolonier og til Kina. Af stor betydning for handelen blev den slesvig-holstenske kanal (1784), et ordnet pengevæsen, ensartet mål og vægt (1769) og et forbedret vejvæsen.

Fajancekrus med tinlåg. Udført i byen Kellinghusen i Holsten ca. år 1800.



Adelig godsdrift i 1650-1800

Omkring år 1600 ændredes godsdriften. Tidligere bestod godsejernes indtægter især af afgifter fra fæstebønderne. Bedre landbrugspriser bevirkede nu, at godsejerne ønskede at udvide hovedgårdene. Fæstebøndernes arbejde var nødvendig i denne driftsændring. I det sydlige Slesvig, i Haderslev og Sønderborg var samlingen af bøndergårde under hovedgårdene udpræget. Hoveriet var tyngende overalt og førte i det sydøstlige Slesvig til livegenskab. Især i så- og høsttid var hoveribyrden hård. I de kongelige og gottorpske områder var der større frihed for bønderne trods store skatter. Disse forhold fik betydning for udskiftningens forskellige forløb i de enkelte egne i Sønderjylland. Godsernes dyrkningsform smittede: Det var især herredsfogder og præster, som havde kapital til at mageskifte deres jord og udskille sig af det gamle dyrkningsfællesskab. På Als var præsterne i flere tilfælde foregangsmænd ved udskiftning allerede i 1600-årene, og i Angel kan der spores forbindelse mellem udskiftning af bondejorden og driften af godserne.



Sandstensfigur af kvinde der klipper får. Efter tradition stammer den fra Søgaard ca. 1650.



Barok egekiste med messing beslag ca. 1750. Stammer fra herregården Søgaard.

Landbruget i 1700-årene

Indtil omkring 1750 var der et dyrkningsfællesskab mellem bønderne i landsbyerne. De dyrkede ikke jorden kollektivt, men begyndte arbejdet samtidigt. Den dyrkede jord var delt i vange og åse, hvor hver bonde havde sin ager. Da en gårds jorder var spredt ud i talrige, små stykker, fordelt over alle landsbymarker, var det nødvendigt, at bønderne begyndte at så, høste og pløje samtidigt. Hver bonde havde også et indhegnet stykke ved sin gård, toften, hvor udbyttet ofte var bedre end i landsbymarken på grund af bedre pasning. Uden for den dyrkede jord lå større strækninger, overdrev, i naturtilstand. De brugtes til græsning af landsbyens dyr, og bønderne lejede en hyrde i fællesskab. Landsbyfællesskabet krævede et fælles bystyre og vedtægter. Fællesstyret kunne virke hæmmende på tekniske fremskridt. De spredte agre medførte spild af arbejdstid. Ingen havde interesse i grundforbedringer, da det øgede udbytte ikke kom den enkelte til gode i større omfang. Selv i gode græsår måtte man ikke holde flere dyr end bestemt i vedtægterne, og høsten skulle begynde samtidigt, også selvom kornet var ulige modent.



Budstikke fra Skovby. Stokken bærer initialer og bomærker fra alle gårde i Skovby. Rækkefølgen angav, hvem der på skift havde ansvaret for fælles arbejder.



Kornsegl. Oprindeligt blev al korn høstet med segl, men fra slutningen af 1700-tallet vandt leen frem.

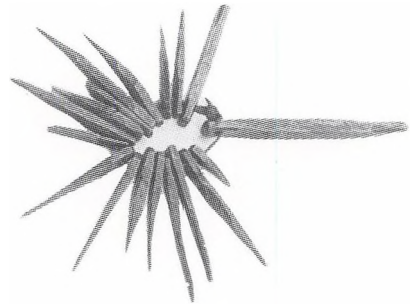

Taillepinde (tællepinde) fra Elstrup. I taillepindene førte ofdermanden regnskab. Hver pind bærer et bomærke. Hvis en mand skyldte en bøde til landsbylauget, blev der skåret et mærke i pinden.

Udskiftningen og dens følger

Overgangen til individuel drift skete i Sønderjylland gennem en længere proces i løbet af 1700-årene. For at få en bedre udnyttelse af jorden indførtes særdrift; i Varnæs gennemførtes dette allerede 1710. Salg og udstykning af krongods i 1760'erne fremmede ideen om særdrift. I 1766 kom den første forordning om udstykning, og allerede i 1770 en vidtgående reform. Nu kunne enhver lodsejer kræve sin jord udskilt af fællesskabet og så vidt muligt udlagt samlet til ham. Omkostningerne til opmålingen skulle bæres af alle, selvom de øvrige ønskede at forblive i fællesskabet. I mange sogne gik præsterne i spidsen for denne reform, men det blev meget forskelligt, hvornår udskiftningen fandt sted. Omkring 1850 var dyrkningsfællesskabet ophørt næsten overalt. Jævnsides hermed skete en frivillig ophævelse af livegenskabet, som helt afskaffedes 1804.

Bøndernes stilling blev nu friere, såvel økonomisk som socialt. Dette var en forudsætning for deres deltagelse i det nationale røre, som satte ind fra 1830'erne.

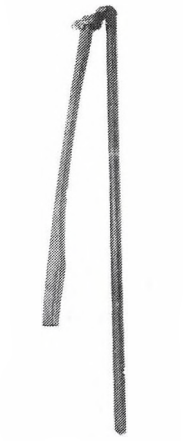

Plejl af træ, et effektivt tærskeredskab, der har været anvendt mange steder i verden.

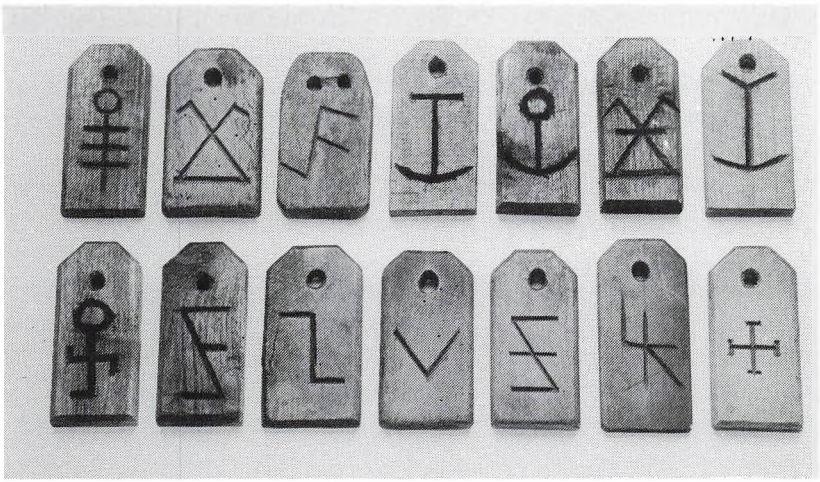

Kreaturmærker, såkaldte fleger. På arealer med fællesgræsning gik kreaturerne med små stykker træ bundet mellem hornene. Herpå var ejerens bomærke indskåret. I Skovby Grandelaug var disse mærker i brug til begyndelsen af 1900-årene, da man fastholdt fællesgræsningen så længe.

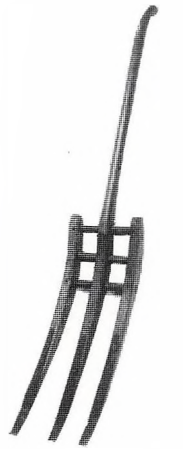

Møggreb af træ, 1800-årene. Typen kendes fra middelalderen.

Napoleonskrigenes afslutning 1814-1815



Fredskongressen i Wien 1814-15. Ved den ene bordside sidder den danske konge Frederik VI for sig selv. Han repræsenterede jo en af krigens tabere. I midten ved bordet står de tre sejrherrer, fyrsterne fra Preussen, Østrig og Rusland, som enedes om at genoprette tingenes tilstand. Farvelagt træsnit.

Danmark blev i 1807 inddraget i det store europæiske opgør, Napoleonskrigene. Efter det engelske angreb på København sluttede Danmark sig til Frankrig og kom det følgende år også i krig med Sverige. I Sønderjylland kom troppeindkvarteringer til at tære hårdt på befolkningen, og ved statsbankerotten i 1813 blev det udmærkede slesvig-holstenske møntsystem inddraget i katastrofen.

Den nye politiske orden i Europa var emnet for en forhandling i Wien 1814-15 mellem de lande, der havde besejret Napoleon. Danmark måtte betale dyrt for sin støtte til Frankrig. Norge blev afstået til Sverige, og Danmark fik til gengæld et lille hertugdømme Lauenborg sydøst for Holsten. På Wienerkongressen oprettedes Det tyske Forbund med 39 medlemmer, som var underlagt Forbundets bestemmelser på en række områder, bl. a. med indførelse af rådgivende stænderforsamlinger. Holsten blev medlem af Det tyske Forbund, men var fortsat en del af den danske helstat. Der blev herved skabt mulighed for sammenstød mellem danske og tyske interesser, især i forhold vedrørende hertugdømmet Slesvig (Sønderjylland), som fra middelalderen havde haft administrativt fællesskab med Holsten.

De national-politiske modsætninger 1830-1848

Først efter napoleonskrigene opstod et egentligt nationalitetsbegreb. I mange lande skete dette ret problemfrit, men i hertugdømmet Slesvig deltes befolkningen. Især de yngre og politisk aktive følte sig som tyskere eller slesvig-holstenere, mens landbefolkningen fastholdt et dansk-slesvigsk sindelag. 1800-1830 var der sket et skifte i folkesproget fra dansk til tysk i Angel, og dette blev fulgt af en tilsvarende ændring i det nationale tilhørsforhold. Derfor ønskede man fra dansk side at indføre dansk skole- og kirkesprog i de områder, hvor dansk endnu var folkesprog. Krav om ligeret for danskheden fremsattes i den slesvigske stænderforsamling af de danske repræsentanter. Samtidig med den nationale bevidstgørelse skete der også en politisk. Der blev rejst krav om friere og mere liberale forhold, og de nationale og politiske modsætninger krydsedes. En dansk-tysk konflikt og sammenstød mellem de liberale og konservative kræfter var under udvikling indenfor den danske helstats grænser.

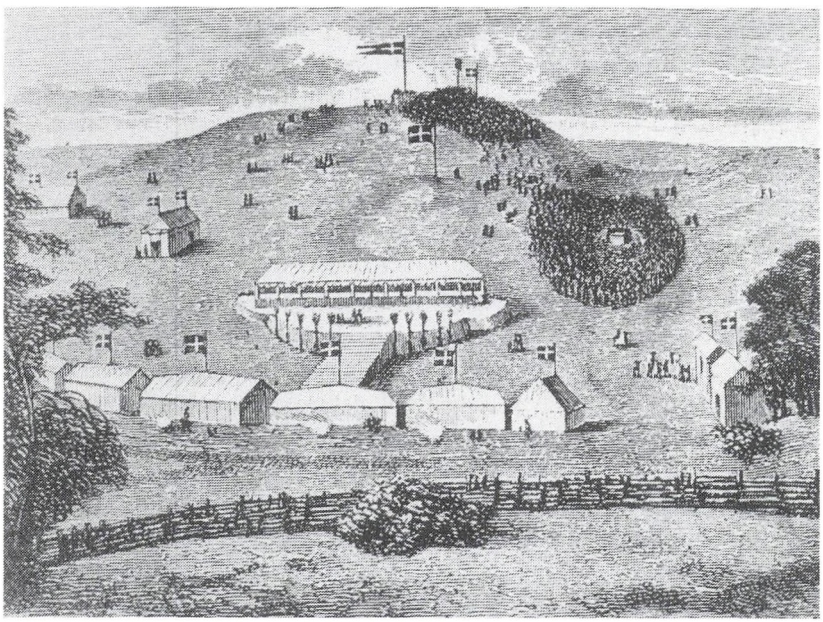

Festen på Skamlingsbanken 18. maj 1843. Træsnit.

Augustenborgerne i perioden 1660-1848

Det augustenborgske fyrstehus nedstammer fra Christian III's søn, hertug Hans af Sønderborg. En sønnesøn af hertug Hans, Ernst Günther, købte landsbyen Stavnsbøl, nedbrød den i 1660 og opførte på dette sted en herregård, som opkaldtes efter hans hustru Augusta af Glycksborg. Siden fulgte søn efter far i seks generationer, og denne slægt nedstammer således i lige mandslinje fra det danske kongehus. Også i kvindelinjen var der forbindelser direkte til kongeslægten. Hertug Christian Frederik (1765-1814) var gift med Louise Augusta, en datter af Christian VII, og Christian VIII var gift med Caroline Amalie, en søster til hertug Christian August (1798-1869).

I kongeriget gjaldt først og fremmest mandlig arvefølge, men hvis mandslinjen uddøde, overgik arveretten til kvindesiden. I hertugdømmet Holsten gjaldt kun mandlig arveret; kvindesiden havde ingen rettigheder. Om arveretten i hertugdømmet Slesvig herskede stor uenighed. Fra dansk side hævdedes, at kongeriget og Slesvig i hvert fald siden 1721 havde haft samme arvefølge. Fra slesvig-holstensk side fastholdtes, at bestemmelsen i Ribe-overenskomsten 1460 om, at hertugdømmerne skulle forblive »up ewig tosamde ungedeelt« fortsat måtte gælde. Denne strid gik den augustenborgske hertugslægt direkte ind i.

Augustenborgernes arvekrav på Slesvig og Holsten blev rejst af hertug Christian August i 1837. I et anonymt skrift hævdede han, at begge hertugdømmer måtte tilfalde hans slægt, hvis det danske kongehus, Oldenborgerne uddøde. De nationalliberale slesvig-holstenere støttede kravet, mens de nationalliberale dansksindede protesterede. I »Det åbne brev« 1846 erklærede den danske konge Christian VIII, at helstaten skulle fastholdes udelt, og at Slesvig havde samme arvefølge som Danmark. Dette vakte kraftig modstand hos mange i hertugdømmerne og i de tyske stater. I 1848 brød konflikten mellem Augustenborgerne og Danmark ud med hertug Christian August og hans bror, prins Frederik af Nørs deltagelse i opstanden på slesvig-holstensk side. Efter treårskrigen forvistes den augustenborgske hertugslægt fra det danske rige, og den kom aldrig mere til at spille en politisk rolle. Efter 1864 forsøgte hertug Friedrich »der Achte« at fremføre slægtens arvekrav, men de preussiske stormagtsinteresser var for stærke. Hertugdømmerne blev nu en del af kongeriget Preussen, som hermed fik de strategisk vigtige Østersøhavne.



Louise Augusta (1771-1843) født prinsesse af Danmark og Norge, gift 1786 med Frederik Christian II. Maleri af Anton Graff, 1791.



Frederik Christian II (1765-1814) hertug af Augustenborg. Malet som pendant til Louise Augusta af Anton Graff, 1791, under parrets rejse til Dresden.

Optakten til treårskrigen 1848

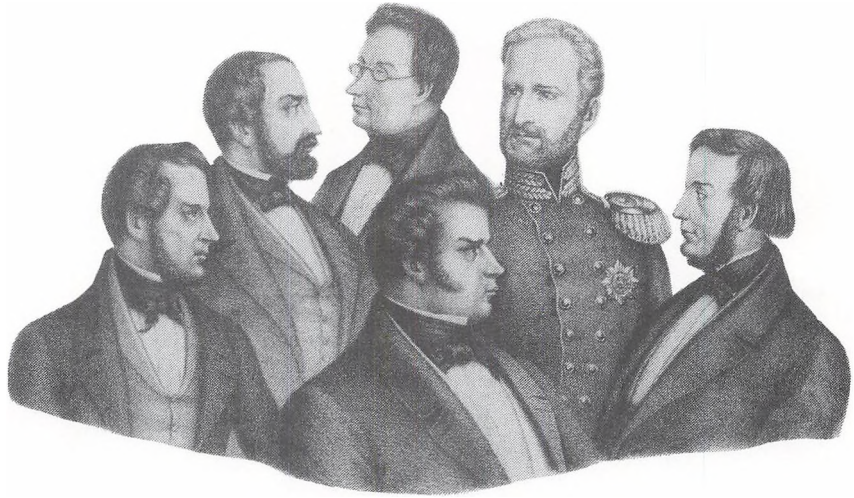

Den provisoriske regering for Slesvig-Holsten 1848. Officeren er prins Frederik af Nør. Litografi.

Enevælden gik på hæld i 1848. Februar-revolutionen i Paris bredte sig hurtigt i Europa. I de tyske stater voksede de revolutionære og nationale bevægelser, og ideer herfra udbredtes til hertugdømmerne og Danmark. Ved folkemøder i København den 11.-12. marts rejstes krav om Slesvigs fulde tilknytning til Danmark under en fri forfatning. I Rendsborg blev der den 18. marts rejst modkrav om en grundlovgivende forsamling for et selvstændigt Slesvig-Holsten. En deputation rejste herfra til København med dette krav til regeringen og den nye konge, Frederik VII (1848-1863). I København holdtes store folkemøder den 20. marts med vedtagelse af en resolution om den konservative regerings afgang og en fri dansk-slesvigsk forfatning. Frederik VII kom kravet i møde og afskedigede regeringen. Derpå dannedes »martsministeriet«, en konservativ-liberal regering. Denne afslog det slesvig-holstenske krav om en fælles fri forfatning, men tilbød Holsten en fri forfatning som tysk forbundsstat. Men da var revolutionen allerede sket i Rendsborg, og en borgerkrig indenfor den danske helstat var nu en kendsgerning.

Hestgarden indskibes i Korsør



Otto Bache: Hestgarden indskibes i Korsør. Billedet, der er malet i 1888, tilhører kongehuset og er deponeret på Museet på Sønderborg Slot.

I 1888 havde Christian IX 25-års regeringsjubilæum, og flere komiteer landet over indsamlede midler til gaver. En komite fik den ide at bestille to malerier hos Otto Bache med motiv fra kongens liv og nationens historie. Maleren påtog sig begge bestillinger og udførte to billeder, pendanter, begge med motiv fra de slesvigske krige.

Billedet her viser hestgarden, der foråret 1848 indskibes i en dampbåd i Korsør for at sejle til slagmarken i Sønderjylland. Christian IX, dengang Prins Christian af Glycksborg, var chef for hestgarden, og han ses stående i samtale med skibets kaptajn under den forreste mast.

Garden til hest bar gule skindbukser, kyrasser af messing og hjelme med Pallas-Athene-kam. Det var hærens prægtigste korps.

Det første krigsår 1848



Dansk træsnit: Insurgenternes flugt fra Flensborg 9. april 1848.

Ved krigens udbrud var kun bønderne værnepligtige. Nordiske frivillige strømmede til den danske hær, mens der kom tyske frivillige til de slesvig-holstenske troppeenheder. Krigen begyndte med slaget ved Bov 9. april. Her sejrede danskerne over slesvig-holstenerne. Preussiske troppeforstærkninger bevirkede, at de tyske tropper kunne vinde slaget ved Slesvig 23. april og derpå besætte dele af Nørrejylland. På Sundeved var der to – for danskerne heldige – træfninger 28. maj og 5. juni. Disse kampe var dog uden strategisk betydning og skadede Danmark under fredsforhandlingerne i London, men træfningerne fejredes i Danmark. I juli 1848 blev der indgået våbenhvile indtil foråret 1849. I denne tid styredes Slesvig af en fælles regering med danske og tyske medlemmer. Kun Als var i dansk besiddelse. Her overvintrede en del af hæren. I september blev almindelig værnepligt indført. Fællesregeringen blev i oktober ændret i klar slesvig-holstensk retning, og der var stærke spændinger mellem den og de loyale slesvigere. Under fredsforhandlingerne foreslog England en deling af Slesvig efter nationalitetsprincippet, men dette afvistes klart af Danmark.

Den alsiske landbevæbning



Brave Alsinger og Sundeviter!

I ere blevne Eders Konge og Fædreneland troe. Vi bringe Eder Kongens Tak, Fædrelandets og Eders danske Medborgeres Velsignelse derfor. — I have forlangt Hjelp mod Landets Fjender. — Saa hurtigt som muligt ere vi ilede til Eders Forsvar. Lader os nu gjøre fælleds Sag for Eders skjønne Fædreneegns Beskyttelse mod fremmed Vold og Anmasselse. — Slutter Eder da til os med Raad og Daad og væbner Eder Alle som Een — ville I træde i vore Rækker, I skulle blive modtagne med aabne Arme — ville I tjene ombord i vore Skibe, Danmarks gamle Flag skal beskytte Eder. —

Overalt hvor Vi fægte sammen, til Vands, til Lands, er vort Løsen for Konge, Fædreneland og Æren. —

Dampskibet *Hekla*, den 30de Marts 1848.

F. Haxthausen. Steen-Bille.

Trykt hos C. Meyland Enke i Sønderborg.

I revolutionsårene 1848-50 opstod folkebevæbninger mange steder i Slesvig og Holsten. De skulle sikre ro og orden og tjene som hærreserve. På Als dannede bønderne en folkebevæbning af frygt for, at de slesvig-holstensk-sindede embedsmænd skulle godkende den provisoriske regering i Kiel. Våbnene var dels hjemmesmedede, dels hentet i rustkammeret på Augustenborg Slot, efter at hertugen var flygtet herfra. Den danske regering godkendte landbevæbningen som et egentligt hjemmeværn og stillede en oberst i spidsen. I hvert sogn havde en løjtnant ledelsen. Den vigtigste opgave var patruljering af kysten på udsatte punkter, og der var døgnvagt en række steder. Den alsiske landbevæbning var med til at sikre, at Als - som den eneste del af Slesvig - forblev på danske hænder og skånedes for kamp. Efter krigen opløstes folkehæren.



Hjemmesmedet spyd fremstillet til den alsiske folkehær.



Jørgen Sonne (1801-1890): Feltvagt ved Hammelev. Akvarel.

Jørgen Sonne fulgte den danske hær under treårskrigen og var personlig vidne til flere træfninger og slag. Han gjorde studier og tegnede skitser midt under kampene uden frygt for kugleregnen. Udbyttet blev en række skildringer fra krigens heldige danske udfald og sejre. Krigen i 1864 afspejlede sig kun ringe i Sonnes produktion. Modgangen og nederlaget berørte ham for dybt. Akvarellen her giver et redeligt og troværdigt billede af en tidlig morgenstund ved en feltvagt nær Hammelev, en landsby mellem Vojens og Haderslev.

Sejr uden fred 1849-50

I april 1849 genoptog Danmark krigen. Det begyndte med nederlag for flåden ved Eckernførde, hvor to af de bedste danske skibe gik til, og nederlag for hæren ved Haderslev og Kolding. En del af den danske hær trak sig tilbage nordpå, og imens blev fæstningen Fredericia indesluttet af slesvig-holstenerne. Herfra foretog danskerne et uventet sejrrigt udfald 6. juli. En ny våbenhvile blev nu indgået for ét år.

I juli 1850 sluttede Danmark fred med Preussen, men uden egentlig løsning af stridsspørgsmålene. Slesvig-holstenerne fortsatte kampen med hjælp af frivillige fra hele Tyskland. På Isted Hede udkæmpedes 25. juli 1850 det største slag på dansk jord; det blev en dyrekøbt dansk sejr. I september og oktober angreb slesvig-holstenerne de danske stillinger ved Mysunde og Frederiksstad, men uden resultat. Ved årsskiftet 1850-51 tvang Rusland Preussen til at medvirke ved opløsning af den slesvig-holstenske hær og regering, og dette skete. Men det var således Rusland og ikke Danmark, der afsluttede krigen, og fredens vilkår var uafklarede.

Midt under krigen, i juni 1849, havde Danmark fået en fri grundlov, en af de mest liberale i Europa. Denne lov var en anstødssten for mange regeringer, bl.a. den russiske og den preussiske. Den danske helstat genoprettedes efter krigen, men i kongeriget gjaldt nu grundloven, mens hertugdømmerne blev styret efter den sene enevældes principper med rådgivende stænderforsamlinger. Den danske regerings vigtigste mål efter krigen blev da at skabe en fælles grundlov for alle dele af helstaten.



Frd. Schleppegrell
kæmpede i Nybøl og Kolding, faldt ved Isted.



Christoph Krogh
kæmpede ved Eckernførde, sejrede ved Isted.



Hans Helgesen
kæmpede ved Isted og forsvarede Frederiksstad.



Frederik Læssøe
kæmpede ved Eckernførde og faldt ved Isted.

H. W. Bissen (1798-1868): Gibsrelieffer af de fire medaljoner på soklen til Istedløven. Relieffene viser fire ledende officerer ved Istedslaget 25. juli 1850.

Uniformer fra Treårskrigen 1848-50

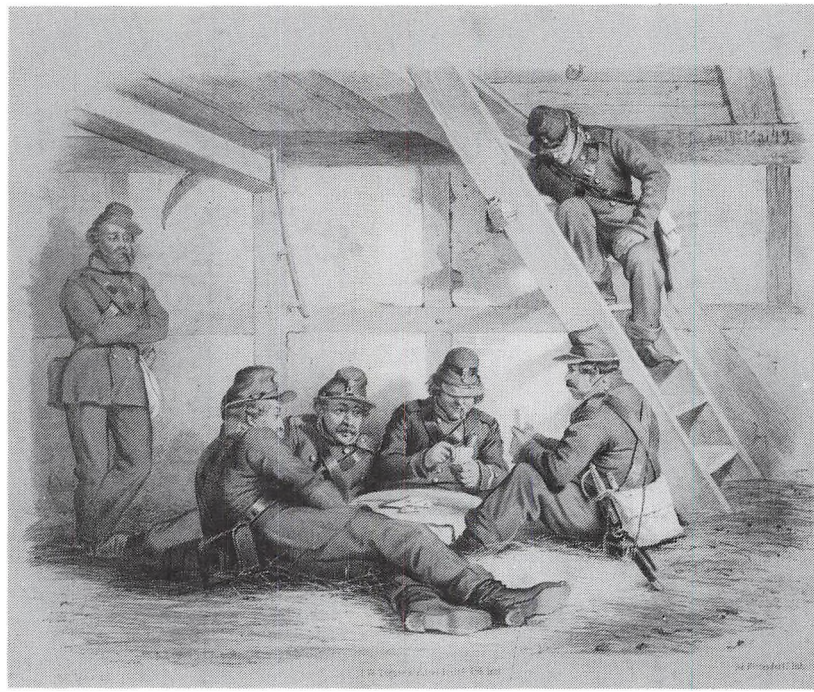

I 1848 blev det sædvane at smøge bukserne op i dårligt vejr, og denne skik blev et kendetegn for danske soldater. Litografiet viser kortspillende soldater i Hans Kocks gård i Kær nær Sønderborg.

I løbet af Treårskrigen skete en gennemgribende ændring af grundprincippet for uniformering i den danske hær. Den helt korte livkjole med skøder bagpå afløstes i løbet af krigen af den lange våbenfrakke, og samtidigt skete der et farveskifte fra rødt til blåt. Kun enkelte enheder som jægere, husarer og hestgarden beholdt deres særfarver. De preussiske tropper havde nogle år før krigen gennemført en tilsvarende ændring fra livkjole til våbenfrakke. Den danske hær rykkede i 1848 ud i det gamle paradeudstyr og var først nyuniformeret i løbet af de første krigsår. Der var en ikke ringe mangel på udstyr, og mange soldater brugte derfor i en vis udstrækning eget tøj. En stor lettelse blev det nye lædertøj med tornyster og patrontasker anbragt foran til afløsning af krydsbandoler.

Uniformer fra 1864

Der skete kun få ændringer ved principperne for hærens uniformering fra Treårskrigens afslutning og til 1864. De store mængder brugbare uniformer og udrustningsgenstande, som var til rådighed efter 1850 skulle slides op, før ændringer kunne gennemføres. Krigen i 1864 begyndte som et vinterfelttog, og hele krigen bar præg af manglende dansk forberedelse. Også i uniformeringen afspejlede disse forhold sig. Soldaterne bar tunge, mørke kapper uden pynt og nedenunder ofte en islandsk trøje. Store mængder halstørklæder, vanter og sokker fremskaffedes fra private, og disse civile beklædningsdele var med til at give de danske soldater et uensartet præg.





Atelier-fotos af officerer fra 1864.
Til venstre dansk sek.løjtnant ved 3. regiment C. H. Meinertz med sin oppasser, fot. i København.
Til højre den preussiske løjtnant Ldw. Hesse, 4. Garde regt., fot. i Århus.

Mønt- og medaljesamlingen

Museet har udstillet adskillige mønter og medaljer på de steder i samlingerne, hvor de historisk hører hjemme. Størstedelen er dog samlet på eet sted, i værelse 19, hvor det derved bliver muligt at få et samlet overblik over museets mønt- og medaljesamling.

I 1966-68 arbejdede lokale møntsamlere med tanken om at få skabt en særlig sønderjysk mønt- og medaljesamling. Med en betydelig gavmildhed fra de nordslesvigske pengeinstitutter blev der skabt en finansiering af begyndelsen til en sådan samling, som skulle placeres på Museet på Sønderborg Slot. Her kunne mønt- og medaljesamlingen åbnes i 1976. Samlingen, som endnu er under opbygning, skal omfatte mønter udstedt i Slesvig eller af slesvigske hertuger samt mønter, der var gyldigt betalingsmiddel i Slesvig. Det skulle herved være muligt både at vise det lokale særpræg og at give en sammenhængende skildring af møntvæsenets udvikling. På samme måde skal medaljerne have en klar tilknytning til begivenheder i Sønderjylland eller til personer herfra. Mønt- og medaljesamlingen er således opbygget ud fra samme indsamlingsprincipper som det øvrige museum med en frugtbar vekselvirkning mellem det regionale og det nationale plan.



Frederik I, daler, slået i Husum 1522.



Frederik II, speciedaler, 1572.



Christian IV, en mark, 1616.



Slesvig-holstensk courant, speciedaler, 1795.



Medalje til de frivillige
fra broderrigerne. Heimdal med
sin hane på bifrost blæser
luren til kamp.



Medalje udstedt af den provisoriske
regering i 1848. To kvinder,
symboler for Slesvig og Holsten
nedstøder en drage.



Tysk medalje udstedt
til erindring om Slesvig-Holstens
befrielse i 1864.



Dansk medalje udstedt ved
genforeningen i 1920. Hædersgave til
Magdalene Moos, formand for
Nordsl. Kvindeforening.



Guldmedalje udstedt af Christian VIII
i 1846 til astronomen Th. Brorsen, der
stammede fra Nordborg.
Brorsen opdagede 5 kometer.



Mindemedalje for rigsdagsmand
Gustav Johannsen repræsentant for
de dansksindede nordslesvigere
1881-84 og 1886-1901.

Sønderjyske mønter

De ældste danske mønter blev formentlig præget i Hedeby. Også senere er der udstedt mønter i hertugdømmerne, bl. a. af Knud d. Store, Svend Estridsen og Valdemar d. Store. Under Valdemar Atterdag blev der præget mønter i Ribe og i Flensborg. De slesvig-holstenske hertuger havde som særlig privilegium ret til egen udmøntning. I tiden 1560-1750 udsendte Gottorp-hertugerne således en række mønter. Også de senere danske konger, Frederik I og Christian III udsendte, mens de endnu var hertuger, mønter præget i Husum og Flensborg.

Hertug Hans den Yngre af Sønderborg (1545-1622) fik aldrig anerkendt sine hertugelige rettigheder af den slesvig-holstenske landdag, men han holdt stejlt på sin hertugelige møntret og udsendte flere mindre mønter fra 1604 til sin død. Også hans sønner fastholdt retten til møntprægning. Fra Christian IV's tid (1588-1648) blev en del af Danmarks mønter præget i Glückstadt og senere, fra 1780'erne, var der en betydelig dansk møntproduktion i Altona.



Nældebladsmønt
2 skilling lybsk udstedt af
hertug Hans 1621
præget i Reinfeld.



Nældebladsmønt
2 skilling lybsk udstedt af
hertug Hans.



Hertug August af Nordborg (1635-1699), daler udstedt 1676.

Nødpengesedler fra 1917-20

En udbredt mangel på skillemønt var baggrunden for udsendelse af nødpengesedler i Tyskland under første verdenskrig. I begyndelsen af krigen blev guld- og sølvmønter inddraget og blev ikke erstattet i tilstrækkelig grad af anden skillemønt på grund af metalmangel. Da den tyske nationalbank ikke kunne klare behovet for småpenge, opstod der *nødpenge,* dvs. lokalt fremstillede pengesedler. Under normale forhold var det strafbart at udstede pengesedler, men på grund af omstændighederne affandt regeringen sig med det. Desuden lød nødpengesedler på meget små beløb, og forvekslingen med de officielle pengesedler var ikke mulig. I oktober 1918 anmodede den tyske regering de enkelte kredse (amter) om at fremstille pengesedler med beløb fra 5-100 mark. Disse kredsnødpenge var med til at forværre inflationen, fordi der ikke var dækning for dem i rigsbanken i Berlin – og heller ikke i kredsenes pengekasser. De enkelte kredse og kommuner bekymrede sig ikke herom, men bestræbte sig på at udgive pengesedler med specielle motiver med henblik på møntsamlere.

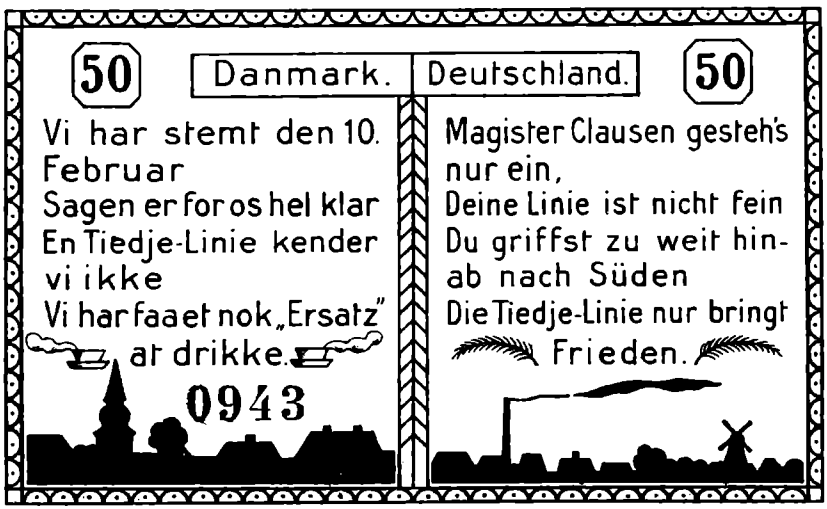

Nødpengesedlerne fra 1919 og 1920 havde ofte nationalpolitiske tekster eller en dansk og en tysk side. Tinglev kommune udsendte denne 50 Pf. seddel 10. april 1920. På dette tidspunkt var manglen på skillemønt ikke så stor længere, men nødpengesedler var blevet samleobjekter. Sedlen bærer en dobbelttekst, så den kan accepteres både af dansk- og tysksindede.

Optakten til krigen i 1864

Efter Treårskrigens afslutning stod helstaten Danmark i en vanskelig situation. Under krigen havde kongeriget fået den fri grundlov. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten styredes endnu efter enevældens principper, og da Holsten var medlem af Det tyske Forbund skulle en grundlov for Holsten til godkendelse her. Det tyske Forbund afviste imidlertid den danske grundlov som for vidtgående i sine friheder til befolkningen. Grundloven kunne heller ikke komme til at gælde i Slesvig, da den danske regering efter Treårskrigen havde lovet stormagterne ikke at knytte Slesvig nærmere til Kongeriget end til Holsten. Den eneste løsning syntes at være en indskrænkning af de frihedsrettigheder, som grundloven havde sikret den danske befolkning, men dette var uacceptabelt for en stor del af befolkningen.



C. C. Hall dansk conseilspræsident, dvs. statsminister 1858-59 og 1860-63.

Efter 13 års forgæves forhandlinger opgav den danske regering i 1863 at skabe en fælles grundlov for den danske helstat. Der var for stor forskel på den liberale, danske offentlighed og de konservative fyrster i Det tyske Forbund. I efteråret 1863 syntes Preussen bundet af et oprør i de polske provinser, og den national-liberale regering Hall mente, at det nu var et gunstigt tidspunkt at genoptage Ejderpolitikken. Den 13. november vedtoges Novemberforfatningen, en fælles grundlov for kongeriget og Slesvig. Holsten fik samtidig løfte om at få løst sine forfatningsmæssige spørgsmål efter hertugdømmets egne ønsker. Dette var et dansk traktatbrud og gav mulighed for tysk indgriben. Preussen forlangte også straks grundlovens ophævelse. Yderligere vanskeligheder skabte Frederik VII's død 15. november. Den betød ikke blot tronskifte, men dynastiskifte. Imidlertid ønskede Bismarck ikke et selvstændigt Slesvig-Holsten, men hertugdømmernes indlemmelse i Preussen. Dette ville fremme hans ønske om et samlet Tyskland under preussisk ledelse. Preussen besatte i december Holsten, og den 16. januar 1864 afleverede Preussen og Østrig en note med krav om grundlovens øjeblikkelige ophævelse. Dette krav var umuligt at opfylde, hvis den danske regering ikke skulle begå grundlovsbrud. Krigen var uundgåelig.



Otto von Bismarck, preussisk ministerpræsident fra 1862, tysk rigskansler 1871-90.

Fra Danevirke til Als

Den 1. februar overskred Preussen og Østrig hertugdømmet Slesvigs grænse med ca. 60.000 mand; krigen var en realitet. De første kampe fandt sted ved Mysunde. Knap 40.000 danske soldater stod ved den gamle forsvarslinje, Danevirke. Denne stilling var stærk på grund af gode naturforhindringer, men en stærk frost slog bro over Slien og åerne mod vest. Herved blev stillingen alt for sårbar, og hæren trak sig tilbage den 5.-6. februar i ro og orden, men under hårde strabadser og kampe ved Sankelmark. En del af hæren blev ført til flankebefæstningen Dybbøl, der endnu ikke var færdigbygget, og resten drog op gennem Jylland. Dybbølstillingen blev belejret og senere udsat for et langvarigt bombardement fra de langtrækkende preussiske kanoner. Den 18. april stormedes og erobredes stillingen med et betydeligt tab for de danske tropper. En våbenhvile blev herefter indgået, og fredsforhandlinger førtes i London. Under disse afviste de danske forhandlere et preussisk tilbud om en deling af Slesvig og en grænsedragning lidt gunstigere end den nuværende. Da våbenhvilen udløb, begyndte krigen igen, og umiddelbart efter erobredes Als, idet de tyske tropper i både satte over Alssund 29. juni. Nu var den danske regerings modstand knækket, og ved freden i Wien i oktober 1864 afstod Danmark hertugdømmerne Slesvig-Holsten og Lauenborg. Danmark blev herved formindsket med ⅓ af sit areal og 40% af befolkningen.



Parti af Danevirke
med en af de nye skanser
i baggrunden og
Valdemarsmuren i forgrunden.
Træsnit.

Dybbøl Skanser



Dansk soldat på vagt i Dybbøl skanser. Træsnit.

Erfaringer fra treårskrigen viste, at Dybbøl Bjerg var ret nem at forsvare og et godt udgangspunkt for pludselige udfald. Hertil kom, at der var sikre tilbagetrækningslinjer, da Als kun lå 1½ km borte, og pontonbroen over Alssund nemt kunne fjernes. På baggrund af dette udarbejdedes omkring 1860 en dansk forsvarsplan, hvori indgik en flankebefæstning ved Dybbøl. Hovedforsvarslinjen lå ved Danevirke, og Dybbølstillingen skulle lige som Fredericia kun tjene som en flankebefæstning, der kunne true en fjende i Jylland med stadige udfald. Befæstningen var projekteret til 7 lukkede og 3 små åbne skanser med dækkede grave imellem. Økonomiske og politiske vanskeligheder hindrede planens gennemførelse, og ved krigsudbruddet i 1864 var der kun bevilliget og brugt 240.000 kr. eller 15% af det beløb Dybbølstillingen var beregnet til. Efter krigsudbruddet intensiveredes arbejdet, men der findes ingen endelige tegninger over, hvor meget, der nåede at blive færdigt, før belejringen umuliggjorde udbygningen, og soldaterne måtte nøjes med de daglige reparationer.

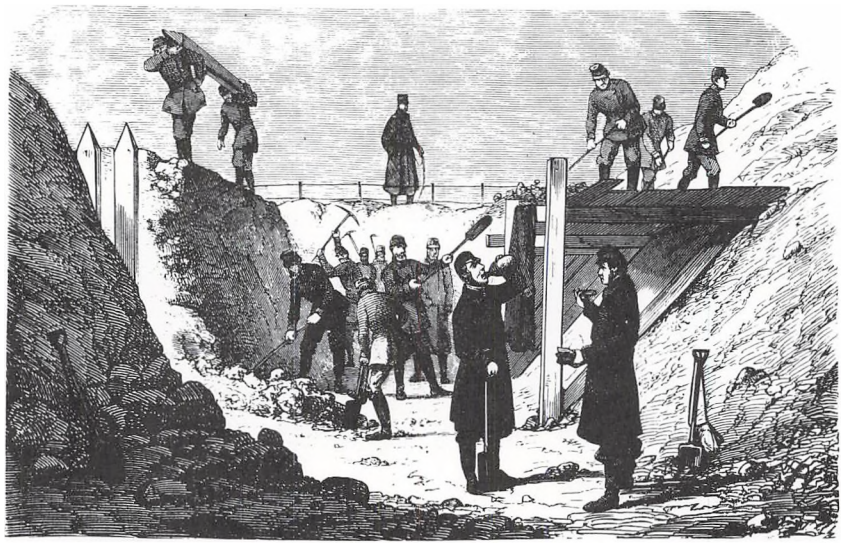

Byggearbejde i skanserne, februar 1864. Træsnit.

Stormen på Dybbøl 18. april 1864



I en skanse på Dybbøl under heftig beskydning. Træsnit.

I april var der våbenhvileforhandlinger i London. Den danske regering ønskede at råde over et enkelt punkt på det slesvigske fastland, når våbenhvilen kom. Derfor fik den øverstkommanderende, general Gerlach besked om at holde stillingen, selvom det ville koste betydelige tab. Den 17. april gik næsten hele generalstaben ind for en tilbagetrækning fra de sønderskudte skanser, men Gerlach afviste dette. Den 18. april kom det tyske stormløb på skanserne. Selvom det var ventet af de danske soldater ude ved skanserne, kunne de ikke stille noget op over for den overlegne modstander. Efter 30 min. var hele venstre fløj og den tilbagetrukne linje erobret. Højrefløjen var ved at blive afskåret under tilbagetrækningen, men en stor indsats fra de danske reserver, især 8. brigade, sinkede stormen, så styrkerne nåede tilbage under stadige kampe. Efter 4 timer var hele stillingen erobret, og pontonbroerne til Als fjernedes. Dybbøl skanserne var erobret af de tyske tropper, og det danske tab beløb sig til ca. 4.800 mand. Der var omkring 1800 døde og sårede samt 3.000 fanger. Det preussiske tab var ca. 1.250 mand døde og sårede.

Erobringen af Dybbøl betød, at Bismarck blev styrket indadtil i forholdet til den politiske opposition, og udadtil blev Preussens magtstilling i Det tyske Forbund befæstet. For våbenhvileforhandlingerne mellem Danmark og Preussen fik stormen på Dybbøl skanser ikke den store betydning. Fra et militært synspunkt var Dybbøl forsvaret over evne, men fra et politisk synspunkt var Danmarks forsvarslinje lagt for dagen, og dette fik betydning i den folkelige bevidsthed i de første årtier efter Dybbøl.



Dansk træpibe med preussisk kugle.
Den piberygende soldat reddede livet, da kuglen kun ramte pibehovedet.

Civilbefolkningen på Als og Sundeved



Nøglebøsse.
Anvendt som legetøj af børn i Sønderborg 1864. Den hule nøgle fyldes med løst krudt og et søm stødes ind i krudtet, derved kan der udløses en lille eksplosion.

I en krig er det ikke alene soldaterne, som må bære trængsler, også civilbefolkningen bliver udsat for nød og elendighed. Indkvarteringer af soldater, tvangsafleveringer af fødevarer, udskrivning af heste og mandskab til tvangskørsler, nedbrydning af huse af militære grunde og bombardementer af gårde og ejendomme - alt dette ramte civilbefolkningen på Als og Sundeved i vinteren og foråret 1864. Særlig hårdt blev Sønderborg ramt. Et heftigt preussisk bombardement af byen indledtes 2. april for at bortlede opmærksomheden fra en planlagt preussisk overgang over Als Fjord fra Ballebro til Hardeshøj. Bombardementet af Sønderborg fortsatte frem til 18. april. Der udbrød brand mange steder, især i centrum og byens sydlige del, i alt 480 huse, dvs. ⅓ af byen blev ødelagt eller beskadiget, og skaderne beløb sig til 231.000 rigsdaler. Antallet af sårede og døde blev aldrig opgjort nøjagtigt, men de var beskedne, fordi befolkningen flygtede ud på Als.

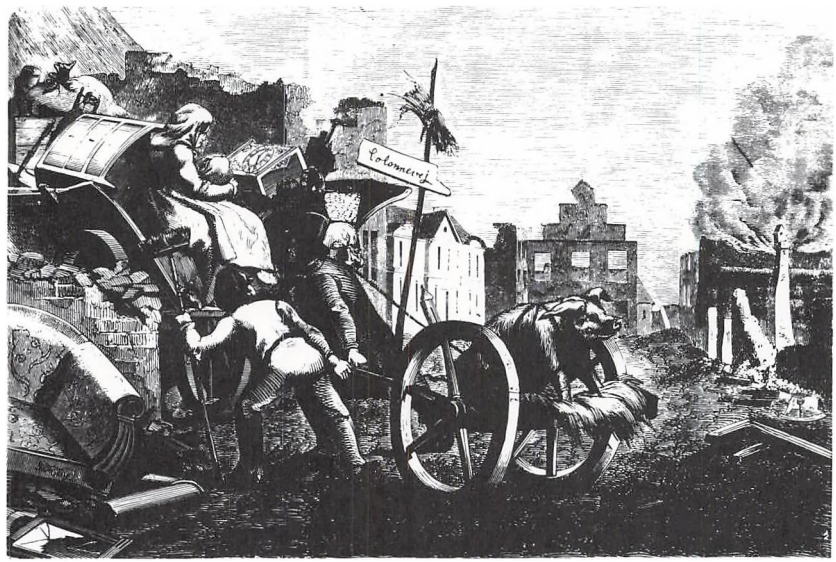

Træsnit
efter forlæg af Frd. Visby.
Beboere i Sønderborg på flugt under bombardementet 2.-3. april 1864.

Danske og tyske håndskydevåben fra 1864

Det danske fodfolk var bevæbnet med riflede forladegeværer, dels tapriffler og dels minieriffler. De preussiske fodfolk var bevæbnede med bagladegeværer, mens deres allierede fra Østrig havde forladegeværer.



Dansk tapriffel, model 1848, havde en træfsikkerhed, der var ca. 3 gange større end de glatløbede geværer, som blev benyttet i treårskrigen. Geværet havde en længde af 131 cm og vejede 4,6 kg. Geværet ladedes, mens det stod på jorden. Soldaten bed hul på en papirpatron, hældte krudtet i geværet og stødte det mod jorden, så krudtet faldt sammen i bunden af løbet. Derpå stak han blykuglen i geværløbet, trak ladestokken frem og trykkede kuglen til bunds i geværmundingen og gav et par stød med ladestokken. Herved trykkedes kuglen lidt ud i riffelgangene og lukkede tæt. En fænghætte anbragtes i et lille rør, der førte ned til krudtladningen, og affyringen skete ved, at hanen slog mod fænghætten. Ladningen tog ca. 2 minutter. Geværet ramte rimeligt godt på 400 alen, dvs. ca. 250 m.



Dansk minieriffel, model 1859, længde og vægt som tapriflen og omtrent samme kaliber (17,8 mm). Ved affyringen pressedes det hule projektil ved gastrykket ud i riffelgangene. Herved undgik man soldatens stød med ladestokken, som kunne være forskellig fra gang til gang, og minieriflen var lidt hurtigere at lade end en tapriffel. Rækkevidde og træfsikkerhed omtrent som tapriflen.



Preussisk tændnålsgevær model 1841, længde 142 cm, vægt 4,7 kg. Kun de preussiske fodfolk var udrustet med et bagladegevær, mens de fleste andre europæiske hære - også den østrigske - endnu fastholdt forladegeværet. Soldaten kunne lade tændnålsgeværet liggende og dermed i dækning. Geværet ladedes ved, at bundstykket blev trukket op og bagud, patronen blev anbragt i kammeret og bundstykket drejet på plads igen. Ladningen tog ca. 15-20 sek. Det gav en klar fordel i forhold til de danske geværer. Til gengæld var træfsikkerheden lidt ringere.

Dybbølstillingen i 1864

I dette rum er en stor terrænmodel, der viser Dybbøl skanser og Sønderborg by den 18. april 1864. Modellen er fremstillet af krigsministeriet i Berlin i vinteren 1913-14 og sendt til Sønderborg, hvor der i sommeren 1914 var en stor tysk fest i 50-året for erobringen af hertugdømmerne. Modellen indgik som en del af en større krigsudstilling, der blev vist i det daværende ridehus, som lå i Slotsparken. Selve slottet var på dette tidspunkt preussisk infanterikaserne.

Før sommeren var omme, brød verdenskrigen ud, og Dybbølmodellen overgik sammen med mange andre ting til det historiske museum, som havde til huse på Skolevej. Efter krigen kom overgangstiden, afstemning og genforening. I 1921 flyttede museet ind på slottet, og siden da er den tyske model indgået som et væsentligt element i 1864-udstillingen, og den benyttes i undervisning og ved foredrag - især for skoleelever. Værelse 21 kan derfor undertiden være lukket, mens der foregår undervisning.

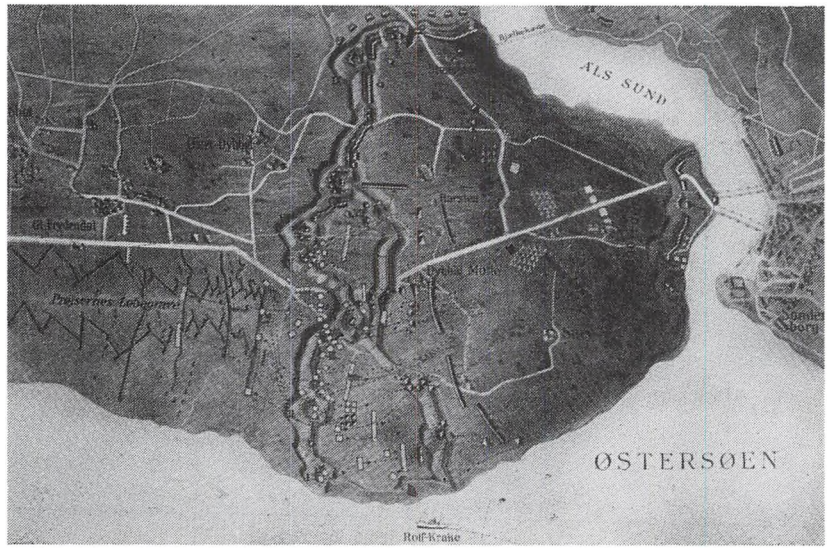

Postkort med Dybbøl skanser og de preussiske løbegrave foran. Slagplanen fra 1864 anskueliggøres her på samme måde som på museets terrænmodel.

Christian IX i Dybbøl skanser



Otto Bache: Christian IX i skanserne på Dybbøl. Billedet tilhører kongehuset og er deponeret på Museet på Sønderborg Slot.

I 1888 malede Otto Bache to billeder med motiv fra Christian IX's liv. Det ene billede havde motiv fra treårskrigen (se side 25) og det andet fra 1864, hvor Christian IX var på besøg i Dybbøl skanser natten mellem 22. og 23. marts. Kongen ses lidt til højre for midten belyst af en lygte. Der blev arbejdet ihærdigt hver nat på at sætte skanserne i stand efter det daglige bombardement, men dag for dag blev det mere håbløst. Da stormen kom den 18. april, var de sydligste skanser mod Vemmingbund kun uformelige jorddynger.

De to malerier af Otto Bache gengiver datidens opfattelse af de to slesvigske krige. Motivet fra treårskrigen er prægtigt og kækt; det var også en krig, hvor Danmark vandt sejren. Billedet fra 1864 viser derimod krigens uhygge og håbløshed, det er nederlagets mænd, som skildres.

Søkrigen i 1864

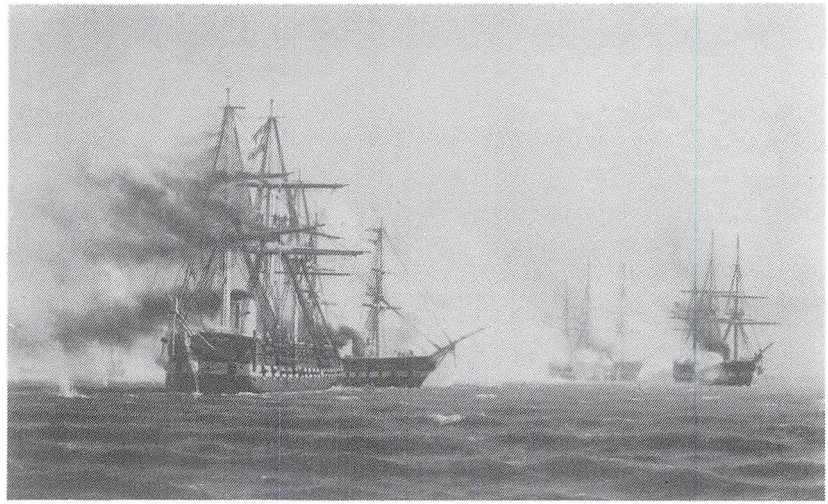

Carl Neumann: Slaget ved Helgoland. 1865. Tilhører Fyn Stifts Kunstmuseum, deponeret på Museet på Sønderborg Slot. Billedet viser kampen på sit højdepunkt, da den brændende østr. fregat »Schwarzenberg« måtte opgive, og »Radetzky« sejlede hen foran for at beskytte mod den danske ild. Længst til højre ses fregatten »Jylland«, der signalerer, at den er ude af fuld dygtighed.

I 1864 var Danmark stærkere til søs end Preussen og andre nordtyske stater. Den danske blokade af de tyske østersøhavne var derfor effektiv trods preussisk modstand. I træfningen 17. marts ved Rügen afprøvedes for første gang dampskibsmateriel i en søkrig. Træfningen endte uafgjort, og den danske blokade blev opretholdt. Den eneste tyske stat med en større flåde var Østrig. Efter træfningen ved Rügen sendtes den østrigske middelhavsflåde mod Danmark. De to danske fregatter »Niels Juel« og »Jylland« og korvetten »Heimdal« mødte 9. maj ved Helgoland to østrigske fregatter »Schwarzenberg« og »Radetzky«, samt tre preussiske kanonbåde. Kampen endte efter nogle timer uafgjort, da østrigerne trak sig ind på neutralt vand. »Jylland« fik 18 træffere, »Schwarzenberg« 80 træffere. Det danske tab var 14, og det østrigske 32 mand. Slagene ved Rügen og Helgoland var de eneste større søtræfninger i 1864.



Rense-stok til skibskanon.

Forsvaret af Vesterhavsøerne

Øerne Fanø, Manø, Rømø og Føhr var vigtige baser for den danske flåde ved en evt. blokade af de tyske nordsøhavne. Derfor blev der lagt vægt på, både i treårskrigen og i 1864, at fastholde Vesterhavsøerne. Kaptajnløjtnant O. C. Hammer havde under treårskrigen fået et indgående lokalkendskab til øerne, og han havde lært de særlige metoder, som en søkrig i Vadehavet krævede. Derfor kom O. C. Hammer til at lede forsvaret af øerne i 1864. Den letteste type kanonbåde, de såkaldte kanonjoller, udgjorde sammen med andre lette både den danske vadehavseskadre, der var både mobil og effektiv. Helt isoleret fra den øvrige danske krigsførelse lykkedes det for eskadren at forsvare vesterhavsøerne. Den ene af øerne, Fanø, var som den eneste del af Jylland i dansk besiddelse ved den endelige våbenstilstand 19. juli. De dansk-sindede beboere på øerne skænkede efter en indsamling en æressabel til O. C. Hammer for hans indsats.



O. C. Hammer (1822-1892) forestod forsvaret af Vesterhavsøerne under ret håbløse forhold.

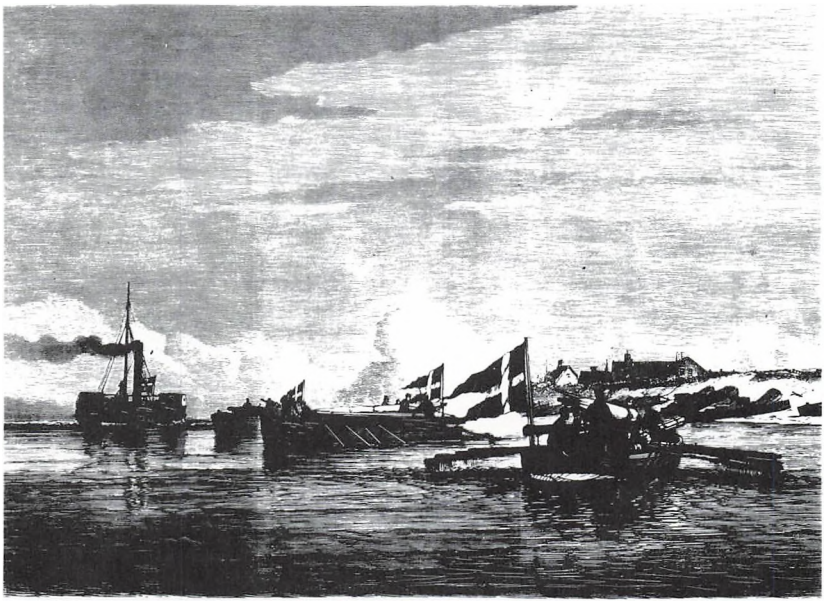

En afdeling af Vesterhavs-flotillen ødelægger fjendens transportbåde ved Dagebøl 12. juli 1864. Træsnit.

Befolkning og erhverv 1864-1914

Det nye nationale tilhørsforhold efter krigen i 1864 medførte stagnation for hele Sønderjylland. Fra 1867 indlemmedes hertugdømmerne i Preussen, og Sønderjylland blev nu en fjern grænseprovins i et stort rige. Folketallet i Nordslesvig stagnerede frem til 1890, fordi der skete en kraftig udvandring både af økonomiske og nationale grunde - især til de oversøiske lande - og en vandring fra landet til de større byer sydpå. Kun Flensborg havde befolkningsmæssig vækst.

Erhvervsmæssigt var Nordslesvig i 1867 i overvejende grad et landbrugsområde; der var kun industri af betydning i Flensborg. Den offentlige forvaltning koncentreredes i Slesvig by. De første årtier efter 1867 stagnerede erhvervslivet overalt i Nordslesvig. Men omkring år 1900 kom bedre økonomiske konjunkturer. Det var med til at standse udvandringen og samtidig valgte mange dansksindede unge mænd at blive i landsdelen og aftjene deres 3-årige værnepligt. Befolkningstallet begyndte at stige, og en af forudsætningerne for industrialiseringen var skabt. I Flensborg grundlagdes i 1872 et stort skibsværft, som beskæftigede en stor del af byens dansksindede arbejdere. Knap halvdelen af sønderjyske arbejdere indenfor industrien og håndværk boede i Flensborg, og dette forhold blev af stor betydning for den nationale kamp. Arbejderne gik efter år 1900 i overvejende grad ind i det tyske socialdemokrati og var - som de dansksindede - i opposition til regeringen. Den erhvervs- og befolkningsmæssige udvikling var således med til at gøre Flensborg til kærnepunktet i grænsestriden i 1920.


Socialdemokratiets
nordslesvigske
Folke-Almanak
for
Aaret 1905.

Socialdemokratiets nordslesvigske Folke-Almanak var redigeret af den tyskfødte Eduard Adler, som lærte at tale landsdelens sprog. Han havde planer om at udgive en socialdemokratisk dansksproget avis i Nordslesvig, men hindredes af verdenskrigen. Efter 1918 blev Adler landråd i Flensborg.

Træk af den nationale udvikling 1864-1914



Kortet viser
de 49 forsamlingshuse
som blev bygget
i perioden 1878-1914.

Efter den preussisk-østrigske krig i 1866 måtte Østrig acceptere, at hertugdømmerne Slesvig og Holsten indlemmedes i Preussen. Et lille forbehold indføjedes efter fransk anmodning i fredsaftalens § 5: Indbyggerne i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, hvis de ved fri afstemning tilkendegiver ønsket om at forenes med Danmark. Denne løfteparagraf blev af stor betydning. Den svækkede den svage danskhed i det sydlige Slesvig, fordi den kun gjaldt de nordlige områder, og den gav Nordslesvig et urealistisk håb om en snarlig grænseændring. § 5 havde også stor positiv betydning for de dansksindede nordslesvigere. Efter ophævelsen af den i 1878 var dens parole om bestemmelsesretten af stor betydning som inspiration for det nationale arbejde, som nu blomstrede frem. De dansksindede nordslesvigere oprettede en række organer til at varetage deres interesser overfor myndighederne, Sprogforeningen (1880), Vælgerforeningen (1888), Skoleforeningen (1892) og Kvindeforeningen (1907). Som et tysk modstykke opstod »Deutscher Verein für Nordschleswig« i 1890. Den nationale kamp førtes på alle områder i det politiske liv, i skolen, på det økonomiske område, og heller ikke kirken blev uberørt. Dette var baggrunden for, at en række præster i 1910 som protest mod forsøgene på fortyskning oprettede »Verein für deutsche Friedensarbeit«. Ved rigsdagsvalget i 1867 var der dansk flertal i området, afgrænset syd om Flensborg og nord om Tønder. Ved rigsdagsvalget i 1912 var der endnu dansk flertal i Nordslesvig, men i en linje nord om Flensborg.

Urtepotte med
korslagte dannebrogsflag
– et motiv der var yndet
fra 1870'erne.
Også kaffestel og pibehoveder
prydedes med danske flag.
Alle disse porcelænsvarer
synes at være fremstillet
i Tyskland.



Første verdenskrig 1914-18

Ved krigsudbruddet i 1914 indkaldtes de våbenføre 20-45 årige mænd, senere udvidedes værnepligten til de 18-50 årige. Fra Nordslesvig deltog ca. 25.000 mænd, og der faldt 5.136, dvs. ca. 3% af befolkningstallet. Efter det første tyske fremstød i Frankrig udviklede krigen sig til en stillingskrig. I næsten fire år var der kun lidt bevægelse på vestfronten, hvor den første egentlige skyttegravskrig fandt sted.

På østfronten sejrede Tyskland stort i september 1914, da hele den russiske sydhær udslettedes. Også på Balkan var der tysk fremgang til 1916. På havet dominerede de allierede, og krigens eneste større søslag, Skagerrakslaget, endte med tysk nederlag. Takket være dominansen til søs kunne Frankrig og England begrænse tilførslen til aksemagterne. Denne blokade fik Tyskland til at erklære uindskrænket ubådskrig i 1917. Som følge af dette gik USA ind i krigen på allieret side. Ruslands sammenbrud i 1917 førte til tysk-russisk separat fred i 1918. Den tyske hær koncentreredes nu om vestfronten, men trods en heldig forårsoffensiv blev tyskerne standset, og der bredte sig uro i de tyske byer og i hæren. I oktober 1918 anmodede den tyske regering om fredsforhandlinger.



Mobilmachungsbefehl.

Telegraphie des Deutschen Reichs.

Amt Sonderburg

Telegramm aus Berlin. W. den , um Uhr Min.

Mobilmachung befohlen; erster Mobilmachungstag
der 2. August d. J.
Dieser Befehl ist sofort ortsüblich bekannt zu machen.
Reichs-Postamt.

Den trykte mobiliseringsbefaling lå på alle tyske posthuse, og postmesteren i Sønderborg skulle kun skrive datoen på, da mobiliseringsordren kom.



Sønderskudt gade
i den franske by Irles.
Byen erobredes af
det 86. regiment, hvori der var
mange nordslesvigere.







Da nordslesvigerne også kæmpede i blandede regimenter, kom de hjem med mange forskellige medaljer.

Fra venstre tapperhedskors 1914 Mecklenburg-Schwerin.

Tapperhedmedalje 1914-16 Østrig.

Jernkorset af 1. klasse Preussen.

Hjemmefronten 1914-18

For civilbefolkningen var krigsårene en daglig prøvelse, selvom man var uden for kanonernes rækkevidde. De fleste havde nære slægtninge ved fronten og levede derfor i en stadig angst. Fremskaffelsen af den daglige føde var et stort problem. Fødevaremanglen var mærkbar allerede i de første krigsår. Der indførtes rationering. Bønderne fik pålagt tvangsafleveringer af korn og rodfrugter. En skarp kontrol indførtes med møllere, bagere og slagtere. Krigen udviklede sig til en flerårig styrkeprøve, hvis udfald afhang af alle ressourcer, især den civile arbejdskraft i landbruget og industrien. Det blev derfor nødvendigt at bruge krigsfanger som arbejdere. I Nordslesvig arbejdede mange russiske, engelske, franske og belgiske tilfangetagne soldater som landarbejdere. Især de russiske soldater var meget afholdte. Den proteinfattige kost førte til stor sundhedsmæssig forringelse. Den spanske syge, en art influenza, krævede i 1918 mange dødsofre, da befolkningen ikke havde modstandskraft efter 4 års krigskost. Også varige skader kunne spores i befolkningen i 1920'erne.

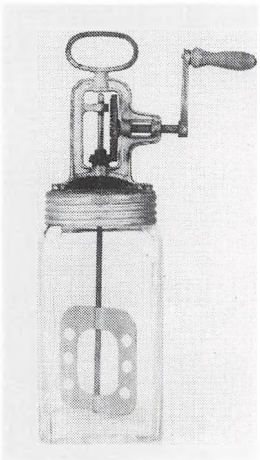

Smørkærne fremstillet til kærning af en lille mængde fløde, anvendt til smugfremstilling af smør under første verdenskrig.



Arbejder- og soldaterråd



Forretningsudvalget for arbejder- og soldaterrådet i Sønderborg. Forrest til venstre ses murersvend Rich. Hempel, der var leder af den lokale socialdemokratiske arbejderbevægelse og formand for soldaterrådet.

4. november 1918 valgte krigstrætte marinesoldater i Kiel et soldaterråd og gjorde oprør mod regeringen. De fik tilslutning fra arbejderne, og bevægelsen fik nu politisk karakter og inspireredes af de russiske sovjetter i 1917. Kielerrevolten bredte sig hurtigt, også til Nordslesvig, hvor der oprettedes soldater- og arbejderråd i mange byer, og landarbejder- og bonderåd i landkommunerne. I Nordslesvig var de radikale politiske strømninger ikke stærke i 1918 og -19. Den nordslesvigske rådsbevægelse spillede derfor ingen større politisk rolle. Rådene koncentrerede sig især om praktiske opgaver som hjemsendelse af hæren og bedre fordeling af fødevarer. Soldaterrådene blev opløst i forbindelse med den tyske hærs demobilisering omkring 1. marts 1919, mens arbejderrådene enkelte steder fungerede til begyndelsen af 1920. Arbejder- og soldaterrådene i Nordslesvig må betegnes som tyskorienterede, og dette bidrog til deres ringe popularitet i det dansksindede befolkningsflertal. Større opbakning fik »Sønderjysk Arbejderforening«, der søgte at forene den sociale protest med en national bekendelse til danskheden. De nationale spørgsmål bidrog til, at rådsbevægelsen fik så ringe betydning i Nordslesvig. Efter genforeningen opstod myten om »Als som republik«, men den skyldes en misforståelse af begrebet rådsrepublik.

Afstemningstiden 1918-20

Den tyske regering anmodede 3. oktober 1918 efter fire års krig om fredsforhandlinger og anerkendte samtidigt, at grænsedragningen skulle ske på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret. Dette blev fulgt af de dansksindede nordslesvigeres rigsdagsmedlem, H. P. Hanssen, som 23. oktober i rigsdagen i Berlin krævede folkeafstemning i Nordslesvig i overensstemmelse med selvbestemmelsesprincipperne. Samtidigt udtalte den danske regering, at kun en deling af Sønderjylland efter nationalitetsprincippet stemte med det danske folks ønsker. Den nordslesvigske Vælgerforening vedtog på et møde i Åbenrå 16.-17. november, at Nordslesvig burde opfattes som en helhed, hvis befolkning stemmer enten ja eller nej. Nordslesvig afgrænsedes nord om Flensborg og syd om Tønder. Tilstødende distrikter i Mellemslesvig kunne få ret til særskilt afstemning. Afgrænsningen af Nordslesvig gav anledning til dyb uenighed og splittelse, både i Sønderjylland og i Danmark. Først i januar 1919 trådte fredskongressen sammen, og den endelige fredsaftale kom først til at træde i kraft i januar 1920. Straks efter overtog CIS, den internationale kommission, det civile og militære styre i afstemningsområderne. Den 10. februar var der afstemning i Nordslesvig, der benævntes som zone 1. Her var 75.431 danske og 25.315 tyske stemmer. Den 14. marts stemtes i Flensborg og dele af Mellemslesvig. Her var 51.724 tyske og 12.800 danske stemmer. Grænsedragning skete i overensstemmelse med de to klare resultater, men ikke uden bitter strid. Kredse i Danmark ønskede »Flensborg hjem« på trods af afstemningsresultatet, mens der fra tysk side gjordes forsøg på at få en grænse nord om Højer. Selvom den danske regering faldt – især på grænsespørgsmålet – fastholdtes de H. P. Hanssenske synspunkter.

Den 9. juli ratificeredes overdragelsestraktaten i det danske statsråd. De dansksindede nordslesvigere havde efter 56 år som nationalt mindretal formået at få flyttet den dansk-tyske grænse ca. 60 km mod syd.

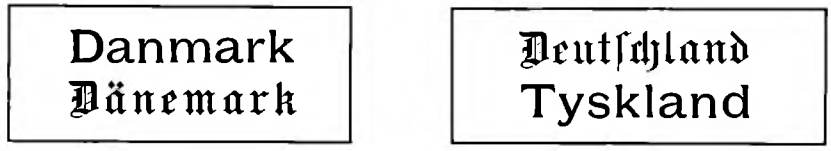

Stemmesedlerne med den tosprogede tekst lå i stemmeboksen. Her tog vælgeren én af sedlerne og lagde i den af valgbestyrelsen udleverede kuvert, som derpå kastedes i en urne. (Stemmesedlerne er gengivet med beskåret kant).

Afstemningerne 10. februar og 14. marts 1920

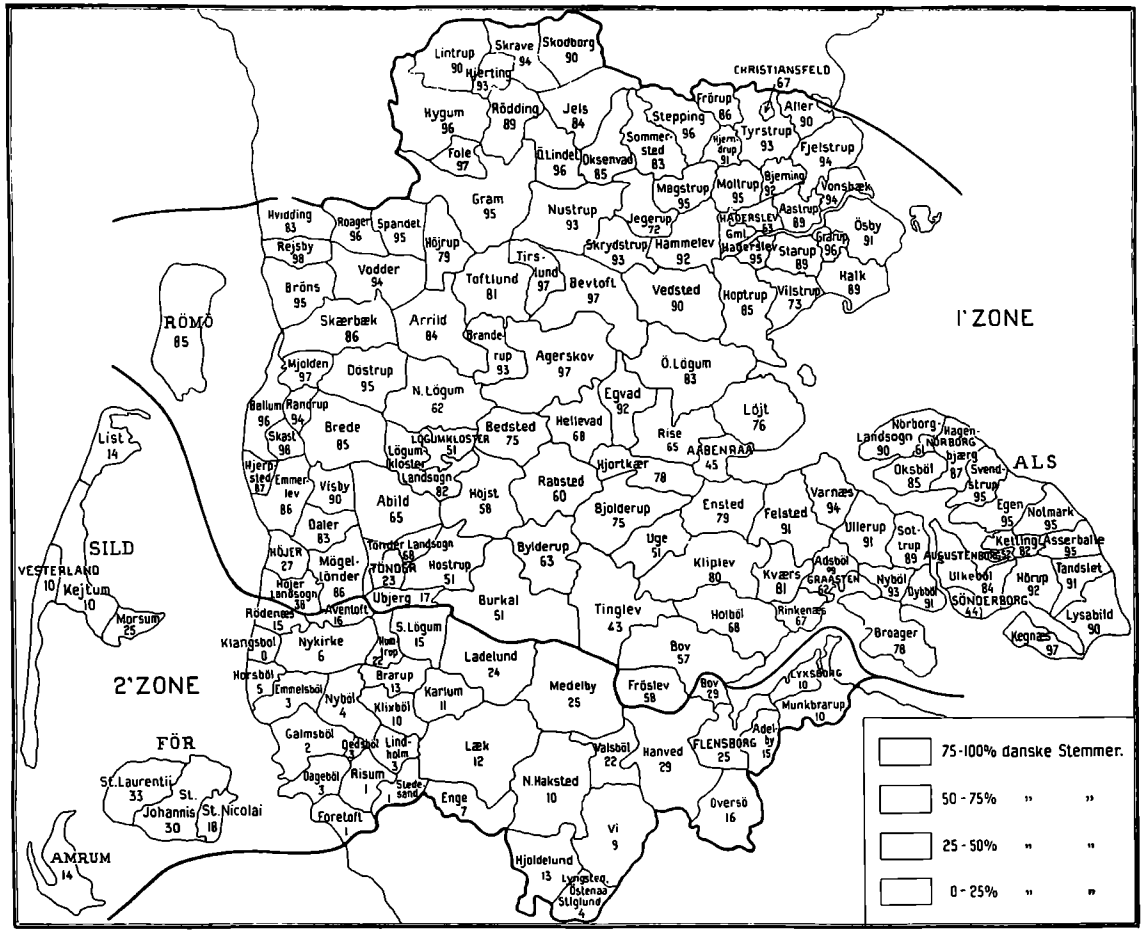

Kort over afstemningsresultaterne i Sønderjylland den 10. februar og den 14. marts 1920. Tegnet på grundlag af det af »Det midlertidige Ministerium for sønderjydske Anliggender« i 1920 udarbejdede kort. Kortet i udstillingen er gengivet efter bogværket »Sønderjyllands historie«, bind V.



Dansk afstemningsplakat 1920. I nov. 1918 skrev Henrik Pontoppidan et digt om genforeningen, der endelig syntes i sigte. Dette digt inspirerede Joakim Skovgaard til en plakat til afstemningskampen. Motivet med den røvede og hjemvendte datter kendes også fra folkeviser.



Tysk afstemningsplakat 1920. Anvendt i zone 2. Den kække dreng fører den slesvigholstenske fane frem og forkynder glad: Ich bin deutsch. Plakaten er tegnet af W. Haase og en dansk parallel kendes fra zone 1, »Mor stem dansk« siger en lille dreng.

Genforeningsdagene – juli 1920

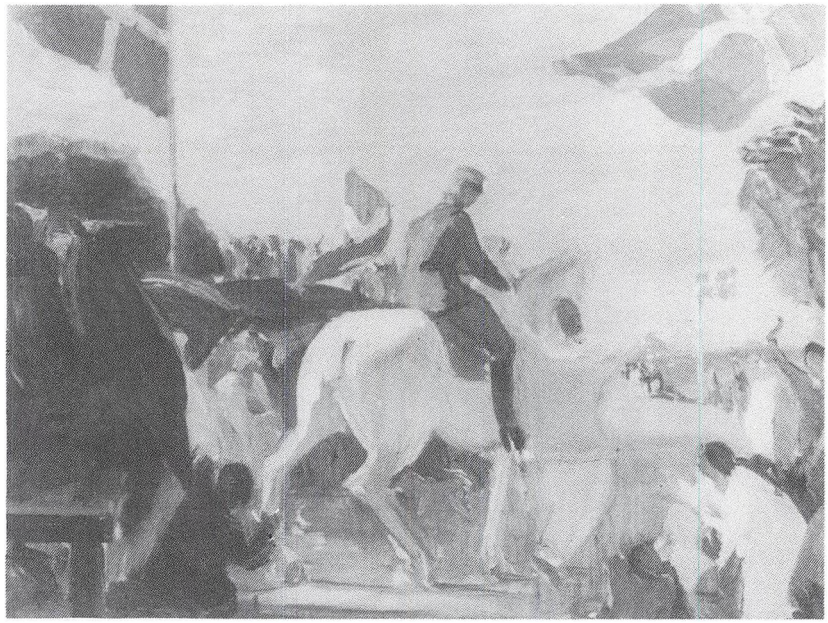

Motivet med den hvide hest valgte Stefan Viggo Pedersen til et maleri, der skulle illustrere genforeningen. Skitsen til billedet fik 2. præmie i Frederiksborgmuseets konkurrence om det bedste genforeningsbillede.

Overdragelsestraktaten vdr. Nordslesvigs afståelse til Danmark blev underskrevet i Paris 6. juli og ratificeret i det danske statsråd 9. juli. Samme dag rejste kongen til Jylland, og næste dag red han ind i Sønderjylland for på denne måde symbolsk at slette Kongeågrænsen. Dagen efter var den egentlige genforeningsfest i Dybbøl Skanser. I de følgende dage drog kongefamilien omkring i landsdelen, bl. a. til Tønder og Højer. Her lovedes tyskheden fuld sproglig, politisk og kulturel frihed indenfor den danske lovgivnings rammer.

Ifølge en gammel spådom skulle Sønderjylland igen blive dansk, når den danske konge red ind i landet på en hvid hest. Denne spådom var – sammen med meget andet – med til at bevare et genforeningshåb i den nordslesvigske befolkning. I erkendelse af betydningen af myter og sagn anmodede kredse i Nordslesvig Christian X om at opfylde spådommen. Fra godset Visborg ved Hadsund udlåntes en helt hvid hest, som kongen red på under selve grænseoverskridelsen nord for Christiansfeld.

Genforeningsprocessen 1920-40

Den danske folkeskole er blevet kaldt for genforeningens bedste gave til befolkningen; men også det tyske mindretal blev sikret gennem en liberal lovgivning. I alle byer og mange landkommuner oprettedes tysksprogede, kommunale skoler. Forsamlingshusene havde fortsat kulturel betydning, og deres antal fordobledes i mellemkrigsårene. Især i »den truede firkant« lige nord for grænsen, hvor tyskheden stod stærkt, blev der iværksat dansk arbejde. I løbet af 1930'erne begyndte en grænsekamp pany, og da viste det danske kulturelle arbejde sin livskraft. Ved de første valg i 1920'erne afveg stemmeafgivelsen i Nordslesvig markant fra det øvrige Danmark, men det jævnede sig omkring 1930. Landbrugskrisen ramte særligt hårdt i Nordslesvig og førte til politisk uro. Den radikale del af LS, Landbrugernes Sammenslutning, havde en vis tilslutning blandt landsdelens kriseramte landmænd, og herfra udgik en række danske nazister. Den hjemmetyske bevægelse fik i 1935 nazistisk ledelse. I protest mod grænserevisionskravet stiftede den nordslesvigske ungdom »Det unge Grænseværn«, som i 1939 havde 30.000 medlemmer. Ved verdenskrigens udbrud var der sket en kulturel, politisk og erhvervsmæssig genforening med Danmark, men på grund af grænsen var der fortsat særlige problemer i Nordslesvig.

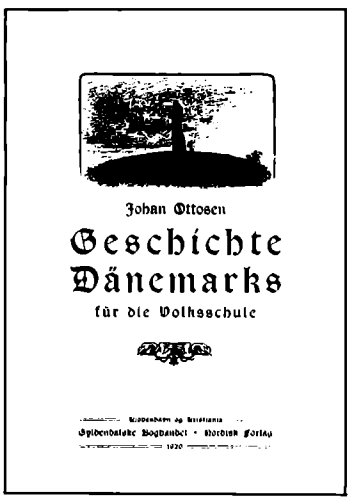

Johan Ottosen var dansk skolemand og historiker. Hans Danmarkshistorie oversattes i 1920 til brug i de tyske kommuneskoler i Nordslesvig.

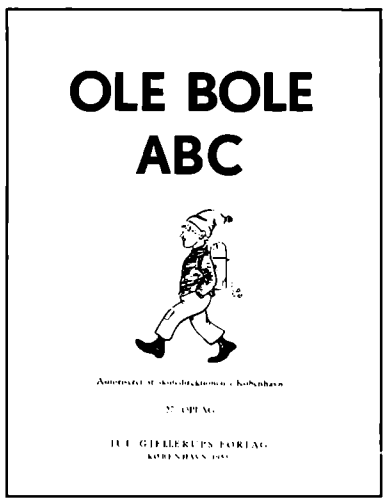

Claus Eskildsen:
Ole Bole ABC (1. udgave 1927) er et af de vigtigste pædagogiske værker fra Nordslesvig.

Besættelsen i 1940

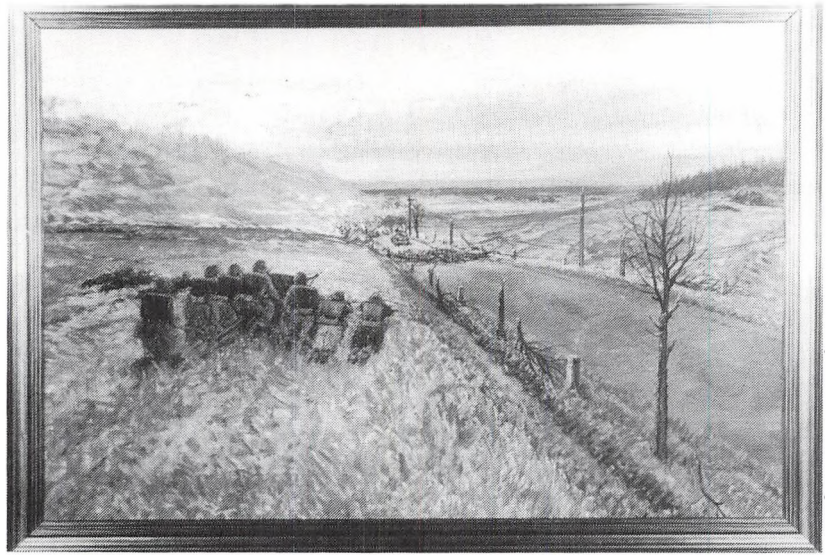

Th. Løndal: Kampen ved Lundsbjerg bakke 9. april 1940.

Folketingsvalget i 1939 blev i Nordslesvig til en dansk-tysk styrkeprøve. Det tyske mindretal havde rejst krav om grænseændring, men valget blev en markant dansk sejr. Kun 15,9% af vælgerne stemte tysk, og valgdeltagelsen var større end i 1920 (dengang var der ca. 25% tyske stemmer). Nazismens sejrrige fremstød blev standset i Nordslesvig. Den 9. april 1940 overskred tyske tropper den danske landegrænse, og der skete samtidig landsætninger, bl. a. i København. For at skåne landet for krigshandlinger accepterede den danske regering under protest den tyske besættelse. Der var heller ikke militære muligheder for at hindre dette – kun for at forsinke besættelsen. Hæren kæmpede nogle få timer, 3 grænsegendarmer og 13 soldater faldt, heraf 11 i Nordslesvig. Der blev især kæmpet ved Sdr. Hostrup, Hokkerup, Bredebro, Lundsbjerg og Haderslev.

De første krigsår prægedes af samarbejdspolitik mellem den danske regering og besættelsesmagten. Der var lagt begrænsninger om alt: dagspressen, radio, forbindelsen til udlandet og den økonomiske politik. Dette rummede mulighed for udbredelse af nazistiske ideer i det danske folk.

Nordslesvig i besættelsesårene

Den nationale samling fik sin særlige form i Nordslesvig, hvor der stiftedes »Danske Samfund« i næsten hvert sogn. Med op mod 200 afdelinger og ca. 80.000 medlemmer blev »Danske Samfund« den største organisation, der nogensinde har været i landsdelen, og foreningen medvirkede til at hindre nazismens fremgang hos de nationalt indifferente. I løbet af 1942-43 voksede en illegal modstand frem i det øvrige Danmark, men i Nordslesvig gik det langsomt. Tilstedeværelsen af det tyske mindretal gjorde modstandsarbejde farligere end i det øvrige Danmark, og omstillingen fra legal til illegal kamp vakte dyb modvilje hos mange nationalt bevidste, fordi illegal aktivitet var i strid med traditionen fra tiden 1864-1920. Dengang havde man netop nået målet gennem en langsigtet kamp med legale midler. I juni 1943 sprang de første bomber i Nordslesvig i lokomotivremisen i Tønder. Jernbanesabotage blev landsdelens vigtigste indsats i modstandskampen, fordi den énsporede længdebane var særlig sårbar for sabotage. Fabrikssabotage skete kun i mindre omfang, da der ikke i landsdelen var fabrikker med større betydning for besættelsesmagten. Nedkastninger af våben og ammunition var ikke mulig, og sprængstoffer til jernbanesabotage måtte transporteres nordfra.

I maj 1944 foregik omfattende razziaer i Jylland. Chefen for grænsegendarmeriet, oberst S. B. Paludan-Müller i Gråsten nægtede at lade sig arrestere og skød mod de indtrængende. Hans villa blev angrebet med brandbomber, men Paludan-Müller fortsatte sin modstand, indtil han dræbtes. Denne kamp var med til at give moralsk støtte til modstandsarbejdet i hele landet. Samtidigt kom det under en fastere form, og landet inddeltes i regioner. Region III, som omfattede Nordslesvig, gik fra grænsen til Varde-Kolding. For at standse deportationerne af tilfangetagne danskere til tyske koncentrationslejre foreslog de danske myndigheder oprettelse af en interneringslejr på dansk jord.

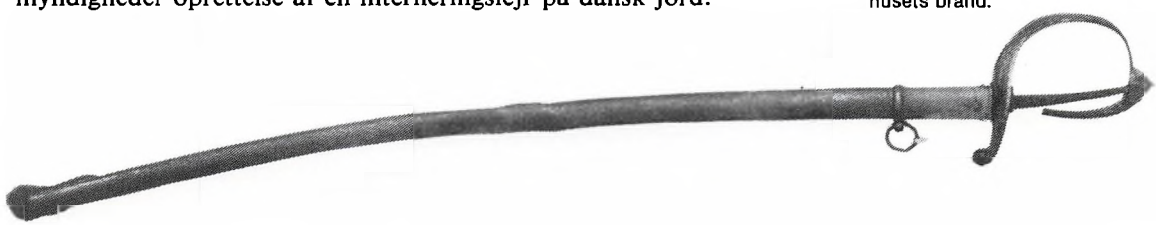

Oberst S. B. Paludan-Müllers let forkullede sabel, der blev fundet i ruinen efter husets brand.

Fangelejre

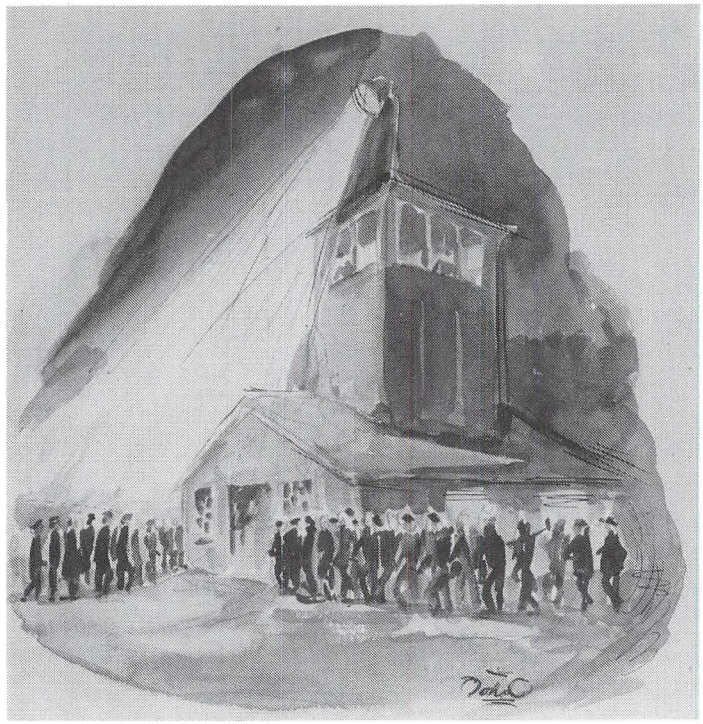

Akvarel fra Frøslevlejren, udført af Johs. Carstensen 1945.

I sommeren 1944 byggedes Frøslevlejren nær grænsen. Den indrettedes til 400 mand. Det var hensigten at hente danskere fra tyske KZ-lejre hertil, men det kom til at gå modsat. Frøslevlejren udbyggedes til 1500 mand, men kom snart til at rumme mange flere, og deportationerne til de tyske KZ-lejre fortsatte trods de givne løfter. I alt passerede i løbet af de ni måneder, Frøslevlejren fungerede som tysk fangelejr, 12-13.000 fanger lejren. Forholdene var tålelige, bl. a. fordi der var danske læger i lejren, men truslen om deportation hang over alle. Fra december 1944 hentedes på sønderjysk initiativ syge, danske KZ-fanger hjem fra tyske lejre, først 200 politibetjente fra Buchenwalde, senere mange andre, men hver transport skulle der forhandles om, og det skete under de vanskeligste vilkår.

Befrielsen i maj 1945



Akvarel med de hvide busser, der kommer sydfra til Frøslevlejren. Udført af Johs. Carstensen 1945.

I foråret 1945 fik den svenske greve Folke Bernadotte tilladelse til at lade Røde Kors hente danske og norske fanger fra de tyske KZ-lejre. I april hentede »de hvide busser« alle overlevende danske og norske fanger, i alt 4.300 samt mange europæiske fanger. I de samme uger erobrede russerne Berlin, og amerikanerne gik over Rhinen. Det tyske sammenbrud var forestående, og de sidste dage styredes Tyskland fra Flensborg. Den 4. maj om aftenen meddeltes den tyske kapitulation, og dagen efter begyndte de tyske soldater at forlade Danmark over landegrænsen. Ved befrielsen opstod en lang række problemer, bl. a. opgøret med de folk, der havde bistået besættelsesmagten. Det blev uhyre svært at gennemføre et retfærdigt opgør på grund af de første års officielle samarbejdspolitik og forholdet til det tyske mindretal i Nordslesvig.

Dansk og tysk i Nordslesvig 1945-70

Kortene fra 1945 og 1954 i udstillingen er anvendt med tilladelse fra Troels Fink, og de stammer fra hans bog »Sønderjylland efter genforeningen« (1955).

Det tyske mindretals samarbejde med besættelsesmagten havde fremkaldt stor forbitrelse i de danske kredse, og derfor blev der gået hårdt frem med arrestation efter befrielsen. Frøslevlejren, som nu kaldtes Fårhuslejren, anvendtes til internering af de henved 3.000 arresterede hjemmetyskere. I november 1945 stiftede mindretallet en ny organisation, Bund deutsche Nordschleswiger, som afgav en loyalitetserklæring til den danske stat og afskrev grænserevisionskravet. I det følgende årti blev mindretallets institutioner genopbyggede, men man formåede kun at være selvstændigt repræsenteret i folketinget 1953-64.

Fra nationale kredse i Danmark rejstes krav om grænserevision i 1945-46, da der syd for grænsen var opstået en omfattende og kraftig dansk bevægelse efter det tyske sammenbrud. Imidlertid lykkedes disse bestræbelser ikke. Det danske folketings flertal fastslog, at grænsen lå fast. Derimod skete der en sikring af mindretallenes rettigheder både i Nord- og Sydslesvig i 1955.

Under forhandlingerne om Vesttysklands optagelse i Nato lykkedes det den danske og den tyske regering at nå til enighed om en erklæring om de to mindretals rettigheder. København-Bonn erklæringerne i 1955 gav baggrund for et par årtier med ro omkring de nationale problemer og med udfoldelsesmuligheder for Sønderjyllands to nationale mindretal.



1945: 90 tyske skoler i Nordslesvig og 9 danske skoler i Sydslesvig.



1954: 28 tyske privatskoler i Nordslesvig og ca. 90 danske privatskoler i Sydslesvig.

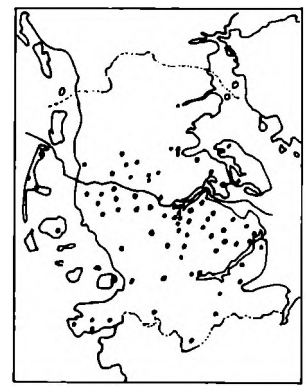

1979: 57 danske privatskoler i Sydslesvig og 18 tyske privatskoler i Nordslesvig.

Sønderjyllands Amt 1970-80

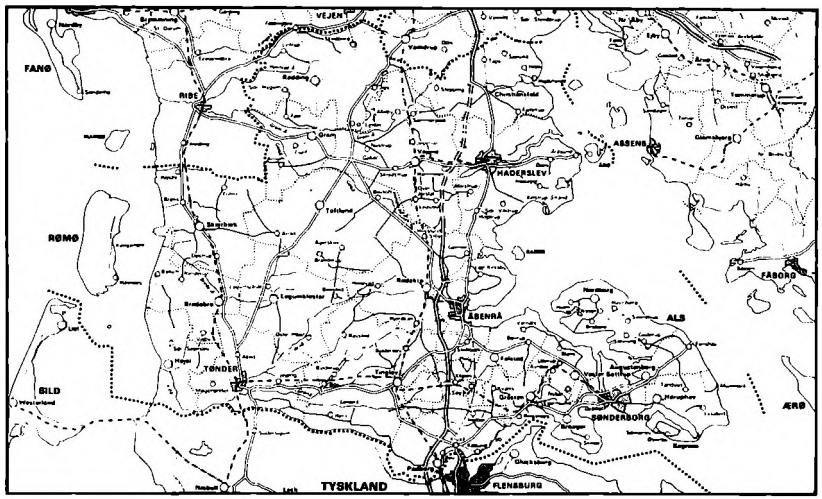

Kort over Sønderjyllands Amt med de nye kommunale grænser. Kortet er udgivet af Sønderjyllands Amtskommune.

Ved kommunalreformen 1. april 1970 blev de hidtidige fire amter i Nordslesvig sammenlagt til ét, Sønderjyllands amt, der fik hovedsæde i Åbenrå. De hidtidige amtsgrænser mod nord blev lidt ændrede, idet 3 mindre kommuner blev lagt til Ribe amt, mens 3 kommuner i Vejle amt blev afgivet til Sønderjylland. De 3 kommuner havde hørt til hertugdømmet indtil 1864. Dannelsen af det nye storamt skulle give mulighed for løsning af større fællesopgaver med skyldig hensyntagen til hele landsdelen.

Kommunalreformen medførte gennemgribende ændringer – også på det kommunale plan. 116 kommuner med 870 kommunalbestyrelsesmedlemmer reduceredes til 23 storkommuner med 370 folkevalgte. Kun én kommune i Nordslesvig, Broager, berørtes ikke af sammenlægning. De nye storkommuner kom til at omfatte adskillige sogne. Disse ændringer greb dybt ind i sædvaner og gamle, administrative grænser. En vis opposition mod centraliseringen sporedes både i 1970 og i det næste tiår. Som en slags modvægt opstod sogneforeninger, og talrige lokalhistoriske initiativer blomstrede op. I 1973 blev Danmark efter en folkeafstemning medlem af EF, De europæiske Fællesskaber. Det var bemærkelsesværdigt, at tilslutningen til EF var lidt større i Sønderjylland end i mange andre amter.

Redaktion: Inge Adriansen og Jørgen Slettebo.
Tryk: Dy-Po Tryk.

ISBN 87-87153-12-2